

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

HAVEL OLZE A MAGOR DĚTEM

Vedoucí práce: prof. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

Autor práce: Marie Šimečková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: 1.

2018

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu své kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, dne 30. července 2018

.....

Marie Šimečková

Na tomto místě bych ráda poděkovala prof. PaedDr. Michalu Bauerovi, Ph.D., za odborné vedení bakalářské práce, cenné připomínky, rady, a především za čas, který mi věnoval. Chtěla bych poděkovat své rodině za její ohromnou trpělivost a vstřícnost. Nesmím také opomenout svého milého P., který mě po celou dobu zpracovávání práce podporoval.

Anotace

Bakalářská práce se zaměřuje na interpretaci české vězeňské literatury 70. a 80. let 20. století na příkladech děl *Dopisy Olze* (1983) od Václava Havla a *Magor dětem* (2009) od Ivana Martina Jirouse, která byla napsána, respektive vznikla v průběhu věznění jejich autorů. Na základě analýzy vybraných děl práce popisuje, jakým způsobem autoři v dopisech komunikují se svými nejbližšími.

Annotation

The bachelor thesis focuses on the interpretation of the Czech prison literature in the 70s and 80s of the 20th century. The work is based on the examples of pieces "*Dopisy Olze*" (1983) by Václav Havel and "*Magor dětem*" (2009) by Ivan Martin Jirous, that were written during the imprisonment of their authors. Based on the analysis of selected works, the work describes in which way the authors communicated with their closest friends in letters.

Obsah

Úvod	7
1 Historicko-kulturní pozadí 70. – 80. let v Československu	9
1.1 Pražské jaro 1968	9
1.2 Srpnová invaze	12
1.3 Období tzv. normalizace v Československu	13
1.4 Sametová revoluce v Československu.....	17
1.5 Projevy normalizace v československé literatuře.....	21
1.5.1 Literatura tří sfér	23
2 Literatura – vězení – doba.....	31
3 Teorie literární hermeneutiky.....	34
4 Ivan Martin Jirous.....	38
4.1 Magor dětem – analýza díla	39
4.1.1 Komunikativní funkce.....	40
4.1.2 Textová rovina	41
4.1.3 Nadpřirozené bytosti	42
4.1.4 Náboženské motivy	43
4.1.5 Alkohol.....	44
5 Václav Havel	45
5.1 Dopisy Olze – analýza díla	47
5.1.1 Komunikativní funkce.....	48
5.1.2 Textová rovina	51
5.1.3 Téma existencialismu.....	52
5.1.4 Vztah k víře.....	56
Závěr.....	57
Seznam použité literatury	59
Primární literatura.....	59
Sekundární literatura	59
Internetové zdroje.....	60

Úvod

Příští rok tomu bude 30 let, kdy si lid naší země připomene konec vlády jedné strany a poprvé od konce komunistické nadvlády nad naší zemí se v tento „osmičkový“ rok komunistická strana opět podílí na uskupení vlády České republiky. Myslím si, že je velmi důležité nezapomínat na minulost a stále si připomínat, jakých zvěstev se komunistický režim dopouštěl a jak se podepsal na životech lidí v nesvobodném státě.

První část práce se zabývá historicko-kulturním pozadím období 70. a 80. let 20. století v Československu. Popisuje události, jež formovaly nový koncept vlády, tzv. normalizaci a seznamuje se základními myšlenkami a událostmi té doby v kontextu s kulturou. Podkapitoly jsou věnovány Pražskému jaru, které patřilo k jednomu z nejvýraznějších pokusů o reformu sovětského socialismu a zaměřovalo se na demokratizaci společnosti. Dále se zabývají srpnovou invazí vojsk Varšavské smlouvy, jež byla koncem doby naděje a obnovením totalitního režimu a v neposlední řadě také tzv. sametové revoluci, která byla prvním krokem ke svobodě Československa. Především je však kapitola zaměřena na projevy normalizace v literatuře a její rozdělení.

Při zpracovávání dějinných událostí jsem čerpala zejména z díla *Opozice, moc, společnost 1969-1989* (1994) historika a disidenta PhDr. Milana Otáhalu, CSc., který se československým dějinám věnoval. Oporou v této kapitole mi také byli autoři Vojtěch Mencl, Oldřich Kašpar nebo Vladimír Hanzel. Jako podklad pro zpracovávání dějin literatury jsem použila díla Jana Lehára, Lubomíra Machaly, Johanny Possetové nebo Jitky Hanákové.

Další kapitola je věnována vězeňské literatuře, tedy literatuře vzniklé ve vězeních, především s důrazem na dopisy, které ve vězeňské literatuře zaujímají zvláštní místo. Představují totiž jeden z posledních zbytků svobody v nesvobodě. Avšak pravidla pro psaní dopisů z vězení byla velmi restriktivní a frekvence korespondence byla značně omezená jak tematicky, tak rozsahově.

Poslední kapitola teoretické části práce je zaměřena na problematiku literární hermeneutiky a seznamuje čtenáře se základní metodologií literární interpretace. Zde mi bylo oporou dílo H. G. Gadamera *Člověk a řeč* (1999) a autoři jako Zofia Mitosek nebo Peter Szondi.

Na teoretickou část bakalářské práce navazuje část interpretační, která recipienty nejprve seznámí s autory a poté analyzuje vybraná literární díla.

První kapitola interpretační části se zaměřuje na analýzu díla *Magor dětem* (2009) od Ivana Martina Jirouse. Nejprve čtenáře seznámí s okolnostmi a místem vzniku díla a v podkapitolách se zaměří na jeho specifika. Zvláštní zřetel je brán na komunikativní funkci dopisů, např. způsob oslovování adresátů, textovou rovinu, přítomnost nadpřirozených bytostí, náboženských motivů a alkoholu.

Druhá kapitola interpretační části analyzuje dílo *Dopisy Olze* (1983) od Václava Havla. Opět se nejprve zaměří na okolnosti a místa vzniku dopisů a podkapitoly jsou věnovány taktéž komunikativní funkci a textové rovině, existencialismu a vztahu Václava Havla k víře v sebe sama.

1 Historicko-kulturní pozadí 70. – 80. let v Československu

„Všemu lidu Československé socialistické republiky! Včera, dne 20. 8. 1968, kolem 23. hod. večer překročila vojska Sovětského svazu, Polské lidové republiky, Německé demokratické republiky, Maďarské lidové republiky a Bulharské lidové republiky státní hranice Československé socialistické republiky. Stalo se tak bez vědomí prezidenta republiky, předsedy Národního shromáždění, předsedy vlády i prvního tajemníka ÚV KSČ a těchto orgánů...“¹

Toto prohlášení znělo 21. srpna 1968 z radiopřijímačů snad ve všech domovech občanů Československa a mnohým z nich se rázem změnil celý jejich budoucí život. Tento okamžik předznamenal další „etapu“ národních dějin tzv. období normalizace.

To, co k tzv. normalizaci vedlo a co jí předcházelo, bude nastíněno v následujících kapitolách.

1.1 Pražské jaro 1968

Pražské jaro 1968 patřilo k jednomu z nejvýznamnějších pokusů o reformu sovětského socialismu. Reformní hnutí podporovala značná část obyvatelstva.² Spojila se v něm nespokojenost Slováků, stranické inteligence, vedoucích ekonomických kádrů, ale i angažovanější části dělnické třídy.³ Tehdy se rodilo nezávislé veřejné mínění a zárodky občanské společnosti a lid se v určitých situacích stával samostatnou politickou silou.⁴ Cílem reformního křídla bylo provést hospodářskou reformu a zaměřovat se na demokratizaci společnosti.

¹ Pokračování vysílacího hlášení: „...V těchto hodinách zasedalo předsednictvo ÚV KSČ a zabývalo se přípravou XIV. sjezdu strany. Předsednictvo ÚV KSČ vyzývá všechny občany naší republiky, aby zachovali klid a nekladli postupujícím vojskům odpor. Proto ani naše armáda, Bezpečnost a Lidové milice nedostaly rozkaz k obraně země. Předsednictvo ÚV KSČ považuje tento akt za odporující nejenom všem zásadám vztahu mezi socialistickými státy, ale za popření základních norem mezinárodního práva. Všichni vedoucí funkcionáři státu, KSČ i Národní fronty zůstávají ve svých funkcích, do nichž byli jako představitelé lidu a členů svých organizací zvoleni podle zákonů a jiných norem, platných v Československé socialistické republice. Ústavními činiteli je okamžitě svoláváno zasedání Národního shromáždění, vlády republiky, předsednictvo ústředního výboru KSČ svolává plénum ÚV KSČ k projednání vzniklé situace.“ (NĚMEC, Václav. 60. léta v Československu, Pražské jaro 1968. Dějepis.com [online]. [cit. 2017-11-06]. Dostupné z: <http://www.dejepis.com/ucebnice/60-leta-v-ceskoslovensku-prazske-jaro-1968/>)

² OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: Příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Maxdorf, 1994, s. 11.

³ MENCL, Vojtěch. *Křížovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 288.

⁴ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: Příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Maxdorf, 1994, s. 11.

Počátek cesty k nápravě státu občané Československa shledávali v odvolání Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ v lednu 1968. Na jeho místo byl pak zvolen Alexander Dubček, dosavadní první tajemník ÚV KSS.

Alexander Dubček byl jedním z čelních představitelů těchto reformních norem a společně s Jiřím Smrkovským, Otou Šikem, Františkem Krieglem (a dalšími) měli ve své době opravdu velkou podporu lidu a politika se tak po dlouhé době začala stávat veřejnou věcí.⁵

Do funkcí přicházeli lidé kvalifikovanější a oblíbenější a u občanů obou národů značně vzrostl zájem o politickém dění. Sdělovací prostředky – tisk, rozhlas, televize – podávaly informace bez cenzurních zásahů. Postupně se také začaly objevovat dříve zakázané nebo zaniklé politické strany např. K 231 (*Klub politických vězňů*), KAN (*Klub angažovaných nestraníků*) anebo diskuzní organizace Klub kritického myšlení.⁶

Abdikace Antonína Novotného z funkce prezidenta dne 22. března 1968 značně posílila politickou autoritu nového stranického vedení. Prezidentskou roli převzal 30. března 1968 generál Ludvík Svoboda. Všechny tyto události přesvědčovaly veřejnost, že se otevřel prostor pro rozvoj neortodoxních forem společenské demokracie. Přestaly platit staré zábrany a funkční bariéry. Mocenská elita sice úplně nezmizela, ale stala se výrazně otevřenější, přístupnější lidem i společenským zájmům a vlivům „zdola“.⁷

Ne všichni příslušníci mocenských elit však byli ochotni podporovat demokratizující vlivy ve společnosti, a tak docházelo k diferenciaci i v samotném stranickém vedení. Konzervativnější křídlo v čele s Vasilem Biřákem, Aloisem Indrou, Jozefem Lenártem aj. se obávalo, zda se pro pravicové a antikomunistické síly neponechal příliš široký prostor. Na situaci v ČSSR reagovalo i sovětské vedení v čele s nejvyšším představitelem Komunistické strany Sovětského svazu Leonidem Iljičem Brežněvem. Vyšla totiž najevo skutečnost, že vedení KSČ značně vyhovovalo nekomunistickému „hnutí zdola“. To bylo Brežněvem vnímáno jako projev zhroucení, úpadku, rozkladu a pádu samotného principu „vedoucí úlohy strany“, chápané

⁵ MENCL, Vojtěch. *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 288-314.

⁶ Tamtéž, s. 291-292.

⁷ Tamtéž, s. 292-293.

ve stalinistické podobě, a tak posoudil vývoj v Československu jako ohrožení systému socialistického společenství.⁸

Pak přišlo to, čeho protivníci československého jara zneužili nejvíc. 27. června zveřejnily Literární listy, Práce, Zemědělské noviny a Mladá fronta výzvu *Dva tisíce slov*, „[...] která patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem“⁹, koncipovanou spisovatelem Ludvíkem Vaculíkem, kterou spolu s ním podepsali i další významní spisovatelé, vědci, lékaři, dělníci i družstevní rolníci a dodatečně se k nim připojovali další podpisy lidí.¹⁰

Dokument *Dva tisíce slov* vyjadřoval obavu před možným počínajícím protiútokem konzervativního křídla KSČ. Vyzýval k rozvoji lidového hnutí a vytváření občanských a akčních komisí, které by podpíraly pilíře reformního vývoje a posouvaly ho k důslednějšimu demokratismu. Žádal odchod lidí, „[...] kteří zneužili své moci, poškodili veřejný majetek, jednali nečestně nebo krutě.“¹¹ Nabádal občany k tomu, aby vynalezali „...způsoby, jak je přimět k odchodu. Například: veřejná kritika, rezoluce, demonstrace, demonstrační pracovní brigády...“¹². Vedení strany nebylo v postoji ke *Dvěma tisícům slov* jednotné. Někteří členové – Biřák, Indra, Jakeš aj. jej hodnotili jako výzvu k občanské válce, jako přípravu k povstání. Jiní členové např. Dubček, Smrkovský a Kriegl se snažili prosadit názor, že výzvu podepsali lidé čestní, uznávaní a že je podporou reformního úsilí. Tento stranický nesoulad vedl ke schůzi ve Varšavě dne 15. června, kde se sešli představitelé SSSR, Bulharska, Maďarska, Německé demokratické republiky a Polska, kteří zde schválili Brežněvův koncept otevřeného dopisu adresovaného vedení KSČ. V němž dokument *Dva tisíce slov* označili jako: „[...] politickou platformu, která obsahuje otevřenou výzvu k boji proti komunistické straně a proti ústavní moci, výzvu ke stávkám a nepořádkům. Tato výzva je vážným ohrožením strany, Národní fronty, socialistického státu, je pokusem o nastolení anarchie...“¹³.

⁸ MENCL, Vojtěch. *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 300.

⁹ VACULÍK, Ludvík. *Dva tisíce slov*. Literární listy. 1968, č. 18, s. 1.

¹⁰ MENCL, Vojtěch. *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 301-302.

¹¹ VACULÍK, Ludvík. *Dva tisíce slov*. Literární listy. 1968, č. 18, s. 3.

¹² Tamtéž, s. 3.

¹³ *Dopis pěti komunistických a dělnických stran ústřednímu výboru KSČ*. Pražské jaro 1968 [online]. [cit. 2017-11-09]. Dostupné z: <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/715.pdf>

Žádali také o:

„[...] rozhodný a smělý nástup proti pravicovým a protisocialistickým silám, mobilizaci všech prostředků obrany, vytvořených socialistickým státem; zastavení činnosti všech politických organizací vystupujících proti socialismu; aby strana ovládla prostředky masové informace - tisk, rozhlas a televizi – a využívala je v zájmu dělnické třídy, všech pracujících, socialismu; semknutost řad strany na principiálním základě marxismu-leninismu, neochvějně dodržování zásady demokratického centralismu, boj s těmi, kdož svou činností napomáhají nepřátelským silám.“¹⁴

V těchto požadavcích můžeme sledovat cestu návratu k neostalinistickému konceptu bytí.

Ke stupňování nátlaku došlo na jednáních v Čierné nad Tisou (29. 7.) a Bratislavě (2. 8.), při kterých československé vedení odmítlo radikálně měnit svou politiku. V této situaci se představitelé SSSR a Varšavské smlouvy přestali spoléhat na invazi „zevnitř“¹⁵ a k vojenskému zásahu v Československu bylo vše připraveno.

1.2 Srpnová invaze

V noci z 20. na 21. srpna 1968 překročila vojska Varšavské smlouvy hranice Československa. Invaze se zúčastnila takřka milionová armáda. Okupace českých zemí zásadně změnila společenskou situaci. Sovětské vedení znovu posílilo a stalo se dominantou politické scény, jejímž hlavním cílem bylo potlačit a rozmetat veškeré reformní iniciativy, které by v ČSSR ohrožovaly její vliv.¹⁶

¹⁴ *Dopis pěti komunistických a dělnických stran ústřednímu výboru KSČ. Pražské jaro 1968* [online]. [cit. 2017-11-09]. Dostupné z: <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/715.pdf>

¹⁵ Středem jejich zájmu byli především Biľák, Indra, Hoffmann aj. Jejich úkolem bylo vytvořit zvláštní štáby, které by invazi připravily „zevnitř“; zajistit a dobýt důležitá komunikační a bezpečnostní centra; odstranit ty, kteří by invazi mohli zabraňovat, ale zabezpečit ty představitele, kteří by byli schopni vstup vojsk vysvětlit, legalizovat a zničit polednovou uvolněnou atmosféru. Ukázalo se ale, že strůjci vnitřní invaze dospěli k neuspokojivým výsledkům. (MENCL, Vojtěch. *Křížovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 307.)

¹⁶ MENCL, Vojtěch. *Křížovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 308-314.

Primárním cílem okupantů byl návrat Československa k neostalinistickému režimu. K jeho realizaci se Sovětský svaz snažil využít Dubčeka (a jiné reformní politiky), který by díky své popularitě mohl stát v čele státu a komunistické strany. Podmínkou bylo, aby reformní stranici podpisem přistoupili k plnění tzv. *Moskevského protokolu*¹⁷, jehož obsahem mělo dojít k dočasnému omezení demokratických práv, zvláště svobody slova a shromažďování a zavedení kontroly nad sdělovacími prostředky. Znění tohoto dokumentu však zůstalo veřejnosti utajeno.¹⁸

Tímto aktem končí doba československého jara. Doby uvolněné, optimistické, plné nadějí a začaly se objevovat pokusy o obnovení totalitního režimu.

1.3 Období tzv. normalizace v Československu

Pojmem normalizace nazýváme období, které následovalo po srpnové invazi vojsk Varšavské smlouvy, tj. období mezi lety 1969 a 1989. Poprvé se tento výraz objevil ve výše zmíněném *Moskevském protokolu* a požadoval československé vedení k přijetí zásadních bodů – tedy k omezování svobody, zavedení cenzury atp. „*Charakteristickým rysem „normalizace“ byla přeměna Komunistické strany Československa v byrokraticko-příkazní diktaturu.*“¹⁹

To vše ale nezůstalo bez odezvy a následovala tak vlna mnoha protestů a demonstrací. Jedna z nejznámějších demonstrací proběhla 16. ledna 1969 na Václavském náměstí, při které došlo k sebeupálení studenta Jana Palacha.²⁰ Jeho pohřeb, konaný 25. ledna, se stal celonárodní manifestací proti okupaci Československa. Další z událostí spojenou s demonstracemi byla výhra československých hokejistů nad favorizovaným týmem SSSR na olympijských hrách ve švédském Stockholmu. Bujaré oslavy vítězství se opět staly jakousi veřejnou manifestací proti vojsku.²¹

¹⁷ Moskevským protokolem legitimizovali, pod silným nátlakem sovětského vedení, představitelé Československa v čele s Ludvíkem Svobodou obsazení země vojsky Varšavské smlouvy. Protokol podepsali, až na Kriegela, všichni čeští i slovenští politici. (STRAŠÍKOVÁ, Lucie. *Moskevský protokol pohřbil všechny naděje*. Česká televize [online]. 2009 [cit. 2017-11-07]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/archiv/1446155-moskevsky-protokol-pohrbil-vsechny-nadeje>)

¹⁸ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: Příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Maxdorf, 1994, s. 11-12.

¹⁹ Tamtéž, s. 121.

²⁰ Dalšími zápalnými oběťmi byli studenti Jan Hlavatý, Jan Zajíc a Evžen Plocek. Tito mladí muži neváhali kvůli demokracii přinést nevyšší oběť vlastní život.

²¹ *Dějiny Československa (1918-1992)* [online]. [cit. 2017-11-09]. Dostupné z: <http://ksv.upol.cz/txt/DejinyCSR.pdf>

Všechny tyto události završilo odstoupení Alexandra Dubčeka z mandátu tajemníka ÚV KSČ a nástup Gustáva Husáka. Následovaly prověrky, jejichž cílem byla očista komunistické strany od všech „nepřátelských pravicových živlů“. Všichni, které tato prověrka postihla a „neprošli“, byli rázem vyloučeni z veřejného života.²² Kromě čistek na vysokých pozicích se také utvářela falešná ideologie, která nebyla ničím jiným než zkreslenou karikaturou obrazu minulosti²³ a k udržování úmyslného zmatku se strana snažila využívat přirozené autority umění a kultury obecně.²⁴

Dovršením normalizace poměrů se stal dokument *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* přijatý v prosinci roku 1970. Toto „poučení“ vzrostlo v jakýsi manifest socialismu a pozhasínal v občanech Československa i poslední plamínek naděje na svobodný život. Až do roku 1989 byl směrodatnou „normou“ stranické ideologie.²⁵

Důležitým momentem v průběhu 70. let byla *Helsinská konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, která mj. požadovala i respektování všech lidských i občanských práv. Ač se československé vedení zavázalo souhlasným podpisem, situace uvnitř státu byla naprosto protichůdná.

Opoziční reakce na sebe nenechala dlouho čekat a „[...] prominentní nekomunističtí intelektuálové a křesťanské kruhy se dohodli na vytvoření otevřeného, neformálního společenství, usilujícího právě o dodržování lidských občanských práv, zakotvených v mezinárodních paktech.“²⁶ Toto společenství neslo název *Charta 77* a její prohlášení (1. ledna 1977) podepsalo na dvě stovky „[...] lidí různých přesvědčení, různé víry a různých profesí, [...]“²⁷ a je nejvýznamnějším počinem českého disentu.²⁸ Prvními mluvčími *Charty 77* byli filozof Jan Patočka, bývalý ministr zahraničí Jiří Hájek

²² Neměli možnost kariéřního růstu v kterémkoli pracovním odvětví. Nesměli publikovat, být voleni do jakýchkoli funkcí, směli být zaměstnání pouze tam, kde to příslušná komise povolila. Většinou tedy končili u manuálních prací. (MENCL, Vojtěch. *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 325.)

²³ MENCL, Vojtěch. *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 328.

²⁴ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: Příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Maxdorf, 1994, s. 21.

²⁵ KAŠPAR, Oldřich. *Stručný přehled dějin a kultury českých zemí a Slovenska*. Pardubice: Kora, 1997, s. 184.

²⁶ HÁJEK, Miloš. *Křižovatky 20. století: Světla na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 334.

²⁷ PREČAN, Vilém. *Charta 77 1977-1989: Od morální k demokratické revoluci*. Bratislava: Archa, 1990, s. 12.

²⁸ *Dějiny Československa (1918-1992)* [online]. [cit. 2017-11-09]. Dostupné z: <http://ksv.upol.cz/txt/DejinyCSR.pdf>

a dramatik Václav Havel.²⁹ Moc byla tímto dokumentem zaskočena; nemohl být jakkoli napaden, jelikož se opíral o jeden z bodů helsinské konference. Napadání však byli signatáři *Charty 77* a začali být trestně stíháni a posléze i vězněni, propouštění ze zaměstnání, dokonce i donucování k emigraci. Všichni bez výjimky byli pod neustálým dohledem StB. Proti Chartě 77 byla zorganizována veřejná podpisová kampaň *Anticharta*, která s komunistickým režimem sympatizovala³⁰ a byla „produktem“ oficiální československé umělecké obce.³¹

Dalším projevem občanské statečnosti bylo založení *Výboru na ochranu nespravedlivě stíhaných* (VONS) v roce 1978.³² Úkolem tohoto sdružení bylo sledovat případy nespravedlivě trestně stíhaných a perzekuovaných osob a následné seznamování jejich procesů s veřejností. Represe ale neustaly a stále pokračovaly.

Ve spojení s *Chartou 77* začínaly fungovat bytové přednáškové i seminární cykly, vznikaly politické kluby a společenské organizace. Mj. chartisté vydávali řadu dokumentů týkajících se vážných problémů společnosti. Jejich přičiněním se také v hojné míře rozšířily samizdatové i exilové tiskoviny.

Po celé období normalizace hrála pro občany významnou roli zahraniční rozhlasová vysílání rádií Svobodná Evropa, Hlas Ameriky, Deutsche Welle nebo také BBC,³³ která občany nezkresleně informovala o veškerých situacích ve světě i na území Československa.

Důležitý mezník v 80. letech představoval nástup Michaila Sergejeviče Gorbačova k moci (1985), který přinesl zcela jiný pohled na politiku. Jejím hlavním rysem byla glasnosť neboli otevřenost ve veřejném sdělování názorů, tedy v podstatě svoboda slova a také zahájení perestrojky neboli „přestavby“ zejména v oblasti hospodářství a ekonomiky.³⁴ Domácí lid byl přesvědčen, že se postupně schyluje k uvolňování poměrů a následné demokratizaci státu, ale po nástupu Miloše Jakeše do vedení bylo tomuto

²⁹ KAŠPAR, Oldřich. *Stručný přehled dějin a kultury českých zemí a Slovenska*. Pardubice: Kora, 1997, s. 185.

³⁰ Tamtéž, s. 185.

³¹ *Dějiny Československa (1918-1992)* [online]. [cit. 2017-11-09]. Dostupné z: <http://ksv.upol.cz/txt/DejinyCSR.pdf>

³² KAŠPAR, Oldřich. *Stručný přehled dějin a kultury českých zemí a Slovenska*. Pardubice: Kora, 1997, s. 185.

³³ Rádio Svobodná Evropa bylo sovětským vedením silně rušeno, a tak se k občanům informace dostávaly nesnadno. Nerušené stanice BBC, Deutsche Welle a Hlas Ameriky se stávaly populárními sdělovacími monopoly. (HÁJEK, Miloš. *Křižovatky 20. století: Světla na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 336.)

³⁴ Historie.cs, *Perestrojka*. TV, ČT2, 14. 2. 2011. Dostupné také z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/211452801400007/>

přesvědčení konec. Obyvatelstvo se ale úplně nevzdávalo. Přestalo se bát dávat najevo své názory a v den 20. výročí okupace země vojsky Varšavské smlouvy se na Václavském náměstí konala protirežimní demonstrace. Další protestní akce se konaly např. v den 70. výročí vzniku Československa, na Den lidských práv a také v den 20. výročí smrti Jana Palacha.³⁵

Nespokojenost občanů s nadvládou komunistického režimu gradovala. Začaly vznikat a sílit neformální organizace – *Hnutí za občanskou svobodu*, *Demokratická iniciativa*, *Helsinský výbor*, *Klub Obroda* a mnoho dalších.³⁶ Zřetelným projevem se stal manifest *Několik vět*, sepsaný Václavem Havlem a signatáři *Charty 77*, publikovaný v červnu roku 1989 v samizdatových Lidových novinách. Tato petice, s 40 000 podpisy, odstartovala pád komunistického režimu v Československu. V tuto chvíli disent vystoupil z izolace a podal podle slov historika Martina Vaňka z *Ústavu pro soudobé dějiny* „[...] srozumitelným neagresivním textem většinové společnosti pomocnou ruku [...]“.³⁷ Ve svých sedmi bodech požadovala:

- „1) Aby byli okamžitě propuštěni všichni političtí vězňové.
- 2) Aby přestala být omezována svoboda shromažďovací.
- 3) Aby přestaly být kriminalizovány a pronásledovány různé nezávislé iniciativy a začaly být konečně chápány i vládou jako to, čím v očích veřejnosti už dávno jsou, totiž jako přirozená součást veřejného života a legitimní výraz jeho různotvárnosti. Zároveň by neměly být kladeny překážky vznikání nových občanských hnutí, včetně nezávislých odborů, svazů a spolků.
- 4) Aby byly sdělovací prostředky i veškerá kulturní činnost zbaveny všech forem politické manipulace a předběžné i následné skryté cenzury a otevřeny svobodné výměně názorů a aby byly legalizovány sdělovací prostředky, působící dosud nezávisle na oficiálních strukturách.
- 5) Aby byly respektovány oprávněné požadavky všech věřících občanů.

³⁵ V souvislosti s 20. výročí smrti Jana Palacha se v Praze konalo demonstrací několik. Ty probíhaly od 15. do 22. ledna 1989 a vžily se pod názvem Palachův týden. Reakce komunistického vedení, na tyto demonstrační akce, byla tvrdá. Do ulic byly vyslány speciální zásahové jednotky s psůvody a vodními děly, aby demonstranty rozehnaly. (*Dějiny Československa (1918-1992)* [online]. [cit. 2017-11-09]. Dostupné z: <http://ksv.upol.cz/txt/DejinyCSR.pdf>)

³⁶ MENCL, Vojtěch. *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 394.

³⁷ STRAŠÍKOVÁ, Lucie. *Několik vět: Když to podepsala Zagorová, tak já taky*. Česká televize [online]. 2014 [cit. 2017-11-12]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1028178-nekolik-vet-kdyz-podepsala-zagorova-tak-ja-taky>

6) Aby byly všechny chystané a uskutečňované projekty, které mají natrvalo změnit životní prostředí v naší zemi a předurčit tak život budoucích generací, neodkladně předloženy k všestrannému posouzení odborníkům a veřejnosti.

7) Aby byla zahájena svobodná diskuse nejen o padesátých letech, ale i o Pražském jaru, invazi pěti států Varšavské smlouvy a následné normalizaci. Je smutné, že zatímco v některých zemích, jejichž armády tehdy do československého vývoje zasáhly, se dnes už o tomto tématu začíná věcně diskutovat, u nás je to stále ještě velké tabu, a to jen proto, aby nemuseli odstoupit ti lidé z politického a státního vedení, kteří jsou odpovědní za dvacetileté upadání všech oblastí společenského života u nás.³⁸

Petice byla otevřená a mohl ji podepsat každý, kdo s ní souhlasil. *Několik vět* spojilo skupinu disidentů s mnoha populárními umělci, ale především desetitisíce občanů Československa.³⁹ Oficiální tisk zveřejnil manifest *Několik vět* až po změně společenských podmínek v prosinci 1989 v Rudém právu.⁴⁰

1.4 Sametová revoluce v Československu

Nejzásadnější událostí, která vedla k demokratizaci státu byl povolený studentský průvod k 50. výročí uzavření vysokých škol nacisty v roce 1939 a k uctění památky Jana Opletala 17. listopadu 1989 v Praze. Studenti, k nimž se posléze připojili i herci, se sešli na Albertově a vydali se směrem k vyšehradskému hřbitovu; na Národní třídě ale došlo k brutálnímu střetu průvodu s bezpečnostními složkami, které chtěly uzavřít cestu rozcházejícímu se procesí k Václavskému náměstí. Tento policejní zásah pobouřil celou společnost a od 18. listopadu se na náměstích v Praze i Bratislavě konaly demonstrace téměř každý den, později se k protestním akcím připojila i další větší města v Československu.⁴¹

19. listopadu v pozdních večerních hodinách vzniklo v pražském Činoherním klubu *Občanské fórum* (dále jen OF), „[...] v němž se sjednotili nezávislé iniciativy,

³⁸ DOKUMENT: Plné znění manifestu *Několik vět*. IDNES.cz [online]. 2009 [cit. 2017-11-12]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/dokument-plne-zneni-manifestu-nekolik-vet-fjc/domaci.aspx?c=A090622_223914_domaci_dp

³⁹ STRAŠÍKOVÁ, Lucie. *Několik vět: Když to podepsala Zagorová, tak já taky*. Česká televize [online]. 2014 [cit. 2017-11-12]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1028178-nekolik-vet-kdyz-podepsala-zagorova-tak-ja-taky>

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ MENCL, Vojtěch. *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 395.

*představitelé církví, uměleckých svazů a další občané usilující o pokojnou změnu režimu [...]“⁴² a v bratislavské Umělecké besedě se ustavilo hnutí *Verejnost’ proti násiliu* (dále jen VPN). K čelním představitelům OF patřili např. Václav Havel, Petr Pithart nebo Michal Kocáb a k vůdčím rolím VPN např. Ján Budaj, Fedor Gál či Milan Kňažko. Obě tato hnutí striktně odsoudila policejní zátah proti studentské manifestaci ze 17. listopadu.⁴³*

V následujících dnech se ve různých městech Československa konaly pokojné protirežimní manifestace, organizované OF a VPN. První jednání se zástupci protestující veřejnosti ⁴⁴ proběhlo 21. listopadu. Premiér Ladislav Adamec slíbil, že proti demonstrujícím nebude použito násilí, ale také zdůraznil, že „[...] *nastávající společenské změny nepřekročí rámec socialistického uspořádání.*“⁴⁵ Téhož dne vystoupil v mimořádném vysílání Československé televize i generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš. Hovořil o přestavbě Československa, o zachování socialistického režimu, jakožto „[...] *jediné perspektivy rozvoje Československa [...]“⁴⁶ kritizoval také působení skupin, „[...] které stojí v pozadí nynějších událostí v Praze a snaží se bezohledně manipulovat částí mládeže a zneužívat její upřímný zájem pohnout rychleji věcmi kupředu [...]“⁴⁷ a „[...] *nejde jim o nic jiného, než o to, aby pod hesly přestavby a demokratizace libovolnou cenou rozvrátili proti zájmům lidu socialistické zřízení v Československu [...]“⁴⁸ K událostem ze 17. listopadu se nijak nevyjádřil, pouze prohlásil, že se celá věc „přešetří“. Celý projev Jakeše byl jakýmsi vzkazem obyvatelům, že vláda od socialismu neustoupí.**

O několik dnů později (23. listopadu) Československá televize poprvé vysílala přímý přenos z demonstrace na Václavském náměstí v Praze, aby ukázala široké veřejnosti, že pražské manifestace „[...] *nejdou jen dílem studentů, umělců a několika*

⁴² HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989.* 2. vyd. Praha: Galén, c2006, s. 25.

⁴³ Tamtéž, s. 33.

⁴⁴ Tohoto jednání se účastnili i představitelé *Občanského fóra.*

⁴⁵ HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989.* 2. vyd. Praha: Galén, c2006, s. 34.

⁴⁶ *Milouš Jakeš – mimořádné vystoupení v tv 1989.* In: Youtube [online]. 21. 10. 2007 [cit. 2017-11-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=HsqDFJoYA8E>

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž.

disidentů, ale že je to celospolečenská záležitost.“⁴⁹ Den poté se konala mimořádná schůze ÚV KSČ, při které došlo k rezignaci celého předsednictva v čele s M. Jakešem⁵⁰ a bylo ustaveno předsednictvo nové, „[...] složené z větší části ze zkompromitovaných a neoblíbených politiků [...]“⁵¹, na které OF reagovalo s neklidem a vyzvalo občany ke stupňování tlaku na vládnoucí stranu a k účasti na generální stávce.

25. a 26. listopadu se v Praze na Letenské pláni konaly demonstrace, kterých se účastnilo více než půl milionu lidí. Na pozvání OF zde promluvil také L. Adamec, jehož přivítání Václavem Havlem bylo provázeno souhlasným voláním a potleskem demonstrantů. V okamžiku, kdy se Adamec vyslovil pro několikaminutové omezení generální stávky, „[...] boj o získání sympatií veřejnosti prohrál.“⁵² V těchto dnech také začaly politické rozhovory mezi delegací *Občanského fóra* v čele s V. Havlem a předsedou federální vlády L. Adamcem.⁵³

V pondělí 27. listopadu se v celé republice konala generální stávka trvající dvě hodiny.⁵⁴ Připojila se k ní „[...] většina českých i slovenských institucí, podniků, organizací a jednotlivých občanů. OF a VPN jí vtiskly pečeť „neformálního referenda o vedoucí úloze KSČ ve společnosti.“⁵⁵ Během stávky zaznívala hesla „Konec vlády jedné strany!“ nebo např. „Svobodné volby!“⁵⁶

Následující den (28. listopadu) se delegace *Občanského fóra* a *Verejnosti proti násilíu*, vedené Václavem Havlem, sešly s premiérem L. Adamcem, aby mu předložily své požadavky: sestavení nové vlády do 3. 12. 1989; vypuštění „[...] článků z Ústavy

⁴⁹ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: Příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Maxdorf, 1994, s. 111.

⁵⁰ Na místo Miloše Jakeše nastoupil Karel Urbánek; toto jmenování bylo pouze formální a ve vůdčích funkcích zůstali nadále Gustáv Husák aj. lidem nechtění konzervativci, a proto rozhořčení občanů neustupovalo a demonstrace i nadále pokračovaly. (KAŠPAR, Oldřich. *Stručný přehled dějin a kultury českých zemí a Slovenska*. Pardubice: Kora, 1997, s. 192.)

⁵¹ HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. 2. vyd. Praha: Galén, c2006, s. 34.

⁵² OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: Příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Maxdorf, 1994, s. 113.

⁵³ HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. 2. vyd. Praha: Galén, c2006, s. 35.

⁵⁴ Generální stávka proběhla mezi dvanáctou s druhou hodinou odpolední. (HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. 2. vyd. Praha: Galén, c2006, s. 35.)

⁵⁵ HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. 2. vyd. Praha: Galén, c2006, s. 35.

⁵⁶ Tamtéž, s. 35.

ČSSR o vedoucí úloze KSČ a marxismu-leninismu jako státní ideologie“⁵⁷; „přidělení místností pro OF“ a „přístup do sdělovacích prostředků“⁵⁸; „udělení milosti politickým vězňům“⁵⁹; „[...] vyšetření brutálního zásahu proti demonstraci pražských studentů dne 17. 11. 1989“⁶⁰; „[...] zabezpečení svobodných voleb, svobody shromažďovací, svobody projevu a tisku, zrušení státního dozoru nad církvemi a úprava branného zákona“⁶¹; odstoupení prezidenta dr. Gustáva Husáka. Dvacátého devátého listopadu odhlasovalo Federální shromáždění vypuštění článků o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a ustavilo komisi pro vyšetřování událostí ze 17. listopadu za účasti stávkujících studentů.

3. prosince byla veřejnosti představena nově sestavená federální vláda, „[...] jejíž složení – 15:5⁶² – vyvolalo celospolečenskou vlnu odporu.“⁶³ Občanské fórum, které pod tlakem občanů organizujících protestní petice, sestavu nové vlády rovněž odmítlo a vyzvalo L. Adamce k důkladnější rekonstrukci, avšak 7. prosince jeho vláda podala demisi a 9. prosince došlo ke vzniku nové vlády „národního porozumění“⁶⁴ v čele s Mariánem Čalfou, která byla sestavena po dohodě politických stran, OF a VPN. Nová federální vláda byla jmenována 10. prosince 1989 na Pražském hradě prezidentem Gustávem Husákem, který v tentýž den ze své funkce abdikoval, a tím začaly vznikat diskuze o obsazení úřadu prezidenta republiky. V návrzích na prezidentské kandidáty padla jména Ladislava Adamce, Alexandra Dubčeka, Čestmíra Císaře i Václava Havla, jehož kandidaturu vyhlásily OF a VPN na manifestaci na Václavském náměstí.⁶⁵

⁵⁷ Stanovisko Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu k jednání s předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem. *Demokratická revoluce 1989* [online]. [cit. 2017-11-18]. Dostupné z: <http://www.89.usd.cas.cz/cs/dokumenty.html>

⁵⁸ Stanovisko Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu k jednání s předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem. *Demokratická revoluce 1989* [online]. [cit. 2017-11-18]. Dostupné z: <http://www.89.usd.cas.cz/cs/dokumenty.html>

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Rekonstruovanou vládu zastupovalo 15 komunistů, 1 socialistu, 1 lidovce a 3 nestraníky. (HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: Reálné drama o deseti jednáních*. Praha: Galén, 2006, s. 36.)

⁶³ HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. 2. vyd. Praha: Galén, c2006, s. 36.

⁶⁴ Nově vzniklou vládu zastupovalo 10 komunistů, 2 lidovci, 2 socialisté a 7 nestraníků. Byla to první vláda od roku 1948, ve které neměli komunisté převahu. (HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. 2. vyd. Praha: Galén, c2006, s. 37.)

⁶⁵ HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. 2. vyd. Praha: Galén, c2006, s. 36-37.

Situaci kolem prezidentských voleb zásadně ovlivnil předseda federální vlády Marián Čalfa, který inicioval tajnou schůzku s Václavem Havlem a nabídl mu spolupráci při jeho kandidatuře. Čalfa ve Federálním shromáždění jménem vlády navrhl Václava Havla jako jediného kandidáta do prezidentského úřadu a parlament s tímto prohlášením souhlasil.⁶⁶ 28. prosince byl na místo předsedy Federálního shromáždění jmenován Alexander Dubček, který byl pro lid jednou z nejvýznamnějších osobností Pražského jara 1968.⁶⁷

V pátek 29. prosince 1989 byl na slavnostním zasedání Federálního shromáždění ve Vladislavském sále Pražského hradu jednomyslně zvolen československým prezidentem Václav Havel – disident, čelní představitel *Charty 77* a *Občanského fóra* a symbol odporu vůči komunistickému režimu – jehož heslem se stalo „*Láska a pravda vítězí nad lží a nenávistí!*“⁶⁸

1.5 Projevy normalizace v československé literatuře

Znovuupevnění totalitní moci, po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu roku 1968, velmi tvrdě zasáhlo i uměleckou tvorbu, „[...] která měla opět – alespoň teoreticky a proklamativně – respektovat normy socialistického realismu.“⁶⁹ Cílem vládnoucí strany bylo „[...] vymazat vzpomínky na demokratizaci [...]“⁷⁰ a navrátit se k praxi 50. let. Od srpna 1968 do počátku 70. let Československo opustilo nebo se z ciziny nevrátilo na 240 000 občanů a během období normalizace emigrovalo nebo bylo donuceno emigrovat více než 50 000 lidí.⁷¹ Mezi emigranty bylo i nemalé množství československých umělců, literátů, vědců, redaktorů, kritiků a spousta dalších osob, což značně ovlivnilo společenskou situaci v republice.

Prvním „tažením“ proti svobodné tvorbě bylo opětovné zavedení cenzury a zrušení kulturních a literárních periodik. Dalším represivním opatřením bylo vyřazování

⁶⁶ HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. 2. vyd. Praha: Galén, c2006, s. 38.

⁶⁷ KAŠPAR, Oldřich. *Stručný přehled dějin a kultury českých zemí a Slovenska*. Pardubice: Kora, 1997, s. 193.

⁶⁸ *Dějiny Československa (1918-1992)* [online]. [cit. 2017-11-09]. Dostupné z: <http://ksv.upol.cz/txt/DejinyCSR.pdf>

⁶⁹ JANOUŠEK, Pavel a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989: IV. 1969-1989*. Praha: Academia, 2008, s. 15.

⁷⁰ Tamtéž, s. 15.

⁷¹ Tamtéž, s. 25.

„problematických“ knih z výroby i distribuce. To se dělo na základě seznamu sestaveném v roce 1970 ministerstvem kultury. Později přicházely i likvidační soupisy, které z knihovních fondů vyřadily asi jeden milion svazků⁷² a 130 filmů se stalo „trezorovými“.⁷³

Zásadním momentem počátku 70. let byla změna vedení *Svazu československých spisovatelů* (dále jen SČS). Do té doby stál v čele SČS Jaroslav Seifert podporující demokratické ideály, ty se ale neslučovaly s ideologií vedení státu, a tak musela přijít změna. V roce 1972 se do čela SČS dostal politický pracovník Jan Kozák, a pokud nějaký spisovatel chtěl oficiálně publikovat svá díla, byl nucen souhlasit s členstvím v „novém“ stranickém *Svazu českých spisovatelů*.⁷⁴

Všichni spisovatelé ale s režimem spolupracovat nechtěli, a tak vznikla literatura tří světů: domácí „veřejná“, domácí ineditní a zahraniční exilová.

⁷² Knihy byly často svázeny na různá skladiště nebo do šrotoven, kde byly později likvidovány, sešrotovány. O procesu šrotování knih píše např. Bohumil Hrabal ve svém díle *Příliš hlučná samota*.

⁷³ MACHALA, Lubomír a Eduard PETRŮ. *Panorama české literatury: Literární dějiny od počátků do současnosti*. Olomouc: Rubico, 1994, s. 395.

⁷⁴ Svaz, jemuž předsedal J. Seifert, měl v roce 1969 téměř 500 členů. Nový Kozákův svaz nezískal více než 115 spisovatelů. (LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Literární noviny, 1998, s. 851.)

1.5.1 Literatura tří sfér

Domácí veřejná literatura

„[...] to, co čtu v knihách a časopisech (tj. veřejně vydaných), jsou jakoby zprávy z jiného světa, který pravděpodobně existuje, ale já o něm už nic nevím. Žiju v jiném světě.“⁷⁵ (Milan Šimečka, *Obnovení pořádku* (1990))

Domácí literatura vydávaná ve státních nakladatelstvích měla napohled nejvýhodnější výchozí postavení. Spisovatelé neměli existenční problémy, jelikož za svou tvorbu dostávali plat, nemuseli se bát perzekucí, jako autoři „zakázaní“. Jejich práce vycházely ve velkých nákladech a snadno se dostávaly ke čtenářům. „Oficiální“ autoři však postrádali jednu z nejdůležitějších věcí – publikační svobodu. Cenzura a autocenzura, tzv. dvojí síto, velmi tvrdě zasahovalo do námětů děl a v podstatě „čistilo“ autorovu specifickou poetiku. Z původně živých literárních textů se stávaly texty neživé.⁷⁶

V sedmdesátých letech působil neúprosný tlak norem, požadující „ideovou jasnost“ a umělci, kteří chtěli být vydáváni, dobrovolně i nedobrovolně měnili svou poetiku. Ve srovnání s útlakem v letech padesátých, však přeci došlo k jistému uvolnění. Obecně je zde patrný větší zájem o osobní život, rodinné problémy, intimitu i erotiku, což odpovídalo společenské mentalitě normalizační doby.⁷⁷

Šedá zóna

Výrazné hodnoty veřejné literatury vznikaly ne mezi svazovými spisovateli, ale mezi těmi „na okraji“ v šedé zóně – v zóně mezi povolenými a zakázanými.⁷⁸ Jejich díla byla publikována v rozmanitých textových variantách. V necenzurované podobě v samizdatu nebo v zahraničí a v cenzurované podobě v domácích veřejných nakladatelstvích anebo časopisech.

Na okraji literatury se ocitly např. prózy Jiřího Šotoly, Vladimíra Kőrnera, Oty Pavla a také díla, asi nejvýraznějšího autora té doby, Bohumila Hrabala. V polovině 70. let poskytl Hrabal rozhovor týdeníku *Tvorba*, ve kterém vyjádřil svou loajalitu vůči režimu a od té doby směla jeho díla – samozřejmě po cenzurních úpravách – doma

⁷⁵ ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno: Atlantis, 1990, s. 10.

⁷⁶ LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Literární noviny, 1998, s. 854.

⁷⁷ Tamtéž, s. 855.

⁷⁸ Tamtéž, s. 858.

vycházet.⁷⁹ Cenzura zasahovala do oblastí politiky, erotiky a existenciálně úvahových pasáží. Zároveň ale jeho díla vycházela i v necenzurovaných podobách v samizdatu a exilu.

Do normalizační literatury se nepatřili ani básníci jako Jaroslav Seifert⁸⁰, Oldřich Mikulášek nebo Jan Skácel, kteří své verše zveřejňovali v samizdatu a exilu a až na přelomu 70. a 80. let začala jejich tvorba po zásazích cenzury vycházet i ve státních nakladatelstvích.

Samizdat

Novým fenoménem doby sedmdesátých i osmdesátých let se stal samizdat. Jeho vznik byl podmíněn řadou okolností, které byly důsledkem srpnového vpádu pěti armád a následující „normalizace“. Mimo oficiální kulturní scénu se tak ocitla valná část českých spisovatelů,⁸¹ jejichž vědomí o zachování kontinuity české literatury vedlo k vzniku samizdatové literatury a samizdatových edicí. Tvorba autorů byla šířena ve strojopisných prepisech a prodávána za cenu provozních výdajů (papír, přepis, vazba). Cena tak byla často mnohokrát vyšší než u běžně vydávaných knih.⁸²

Symbolem samizdatu se stala edice Ludvíka Vaculíka *Petlice* založená roku 1972⁸³, kde svá díla zveřejňovali autoři jako Ivan Klíma, pořadatel edice Ludvík Vaculík, Alexandr Kliment, Jaroslav Seifert, Václav Havel, Božena Komárková a mnoho dalších. *Petlice* nebyla konfesně ani umělecky omezena.⁸⁴ Publikovaly se zde texty beletristické, fejetony, paměti, odborné literárněvědné práce, práce historické. K žánrové pestrosti

⁷⁹ Velmi zajímavý je příběh díla *Příliš hlučná samota*, které je zachováno dokonce ve třech verzích. První verze byla napsána ve verších, druhá v próze a třetí také v prozaické podobě, ale přejímá lyrismus a rytmické členění z první verze. (LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Literární noviny, 1998, s. 860.)

⁸⁰ Po podepsání *Charty 77* ho představitelé režimu přiměli ke slibu, že už se nebude účastnit protestních podpisových akcí, ale Seifert tento slib často porušoval, a tak se opět octl v nemilosti. Až po udělení Nobelovy ceny v roce 1984, byli funkcionáři režimu „nuceni“ ho jako spisovatele uznat a pokoušeli se i o jeho přivlastnění pro sebe. (LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Literární noviny, 1998, s. 862.)

⁸¹ MACHALA, Lubomír a kol. *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu: Informatorium pro učitele, studenty i laiky*. Olomouc: Hanácké noviny, 1991, s. 13.

⁸² LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Literární noviny, 1998, s. 864-865.

⁸³ *Edice Petlice* však nebyla první samizdatovou edicí. Tou byla edice *Texty přátel*, která vnikla roku 1971 v Olomouci a uváděla autory moravské (např. Pavel Švanda nebo Jiří Kuběna) a připomínala i spisovatele straší (např. Otokara Březinu nebo Jakuba Demla). (MACHALA, Lubomír a kol. *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu: Informatorium pro učitele, studenty i laiky*. Olomouc: Hanácké noviny, 1991, s. 13-14.)

⁸⁴ Tamtéž, s. 14.

edice napomohly i cestopisy Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda. Hlavním z cílů *Petlice* bylo uchování rukopisů a děl nepovolených autorů.⁸⁵

Edice *Petlice* nebyla zdaleka jedinou samizdatovou edicí. V polovině 70. let vznikly další dvě důležité řady – *Kvart*, založený v roce 1975 Janem Vladislavem, a *Expedice*, založena téhož roku, spojena především s manželi Olgou a Václavem Havlovými. *Kvart*, v kruhu autorů kolem Jiřího Koláře, přinášel zejména poezii, překlady a esejistiku a přivedl do samizdatu nová jména z okruhu undergroundu.⁸⁶ Byly zde uveřejněny tituly Jana Patočky, Karola Sidona, Josefa Topola anebo Jiřího Weila.⁸⁷ *Expedice* zahrnovala původní českou prózu, poezii i drama, sborníky, překlady, ale i filozofické, přírodovědecké a teologické spisy.⁸⁸

Dalšími edicemi, které vznikly v druhé polovině 70. let, byly např. *Česká Expedice* Jaromíra Hořce, založená roku 1979 v Praze, která v řadě poezie *Asyl*, vydávala sbírky básní nevydávaných českých autorů např. *Znamení noci* Jana Zahradníčka nebo *Agogh I a II* Oldřicha Mikuláška; *Krameriova expedice* Vladimíra Pistoria vyznačující se širokým autorským i žánrovým spektrem původní české tvorby i zajímavých překladů, např. Apollinairovy *Alkoholy* nebo Orwellova *Farma zvířat*; *Kde domov můj* Antonína Petruželky a Vratislava Färbera, undergroundová edice *Popelnice* Jiřího Guntoráda, založená roku 1978 v Praze, jejíž ediční program převážně tvořily tituly převzaté z jiných samizdatových edic, ale i původní tituly, např. písňový tvorba J. Hutky, V. Merty a V. Třešňáka, poezie I. M. Jirouse a tvorba dalších autorů, např. E. Bondyho, J. Čepa, V. Havla, B. Hrabala atd., nebo *Mozková mrtvice* Ivana Lampera, který publikoval pod pseudonymem Horna Pigment, související s časopisem *Revolver Revue* a vydala např. díla L. Klímy, I. M. Jirouse nebo Ch. Bukowského. Dalšími samizdatovými edicemi byly také *Alef* zaměřený na judaismus, *Červená Karkulka*, *Jazzová sekce*, filozoficky a teologicky zaměřená edice *Oikoumené* anebo knižní edice stejnojmenného undergroundového časopisu *Vokno*.⁸⁹

⁸⁵ ČÁSLAVOVÁ, Petra. *EDICE PETLICE*. Slovník české literatury po roce 1945 [online]. 2013 [cit. 2017-01-09]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1721&hl=petlice+>

⁸⁶ LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Literární noviny, 1998, s. 866.

⁸⁷ HANÁKOVÁ, Jitka. *Edice českého samizdatu 1972-1991*. Praha: Národní knihovna České republiky, 1997, s. 310-311.

⁸⁸ ČÁSLAVOVÁ, Petra. *EDICE Expedice*. Slovník české literatury po roce 1945 [online]. 2013 [cit. 2017-01-09]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1879&hl=expedice+>

⁸⁹ HANÁKOVÁ, Jitka. *Edice českého samizdatu 1972-1991*. Praha: Národní knihovna České republiky, 1997, s. 247-316.

Velkým podnětem pro další rozvoj samizdatu byla *Charta 77*. Ta sdružovala spisovatele různých uměleckých i politických směrů. Byli tu bývalí komunisté i odpůrci poučovací kulturní politiky, přední autoři válečné generace, generace 60. let, písničkáři a představitelé undergroundu.⁹⁰ Díky *Chartě* začal samizdat pronikat do širších společenských kruhů. V průběhu let osmdesátých získal rozvoj samizdatu na další akceleraci. Díky modernějším rozmnožovacím technikám přibyla v tomto období další řada edic a zvýšení prestiže nezávislé literatury napomohlo také vysílání pořadu *Literatura bez cenzury* na rádiu Svobodná Evropa.⁹¹

Pod křídly samizdatu nevznikaly jen edice, ale také kulturní a literární periodika, a to zejména od poloviny sedmdesátých let, která umožňovala seberealizaci autorů vykázaných z oficiální sféry literatury. První samizdatovou kulturní revue, která měla představit „druhou kulturu“, byl časopis pro literaturu a kulturu s názvem *Spektrum* (1977-1979) vydávaným v Praze a vycházejícím jedenkrát ročně od roku 1977 do roku 1979. Objevovaly se zde ukázky poezie a prózy současných českých autorů např. Šiktance nebo Kantůrkové, eseje, fejetony, glosy, polemiky i literárně-kritické články.⁹²

Dalším samizdatovým periodikem byl například *Obsah*, časopis pro literaturu a kritiku, vydávaný rovněž v Praze, vycházel jednou měsíčně od roku 1981 do roku 1989 a objevovala se zde tvorba např. Ludvíka Vaculíka, Václava Havla, Jaroslava Seiferta, Ivana Martina Jirouse, Martina Šimečky a mnoha dalších; dále také *Kritický sborník* zaměřený převážně na literární teorii a kritiku; časopis *O divadle* jehož stěžejními tématy byla např. divadelní teorie a kritika bez rozlišení mezi oficiálně uváděnými a neuváděnými dramatiky, představování a recenze nových českých dramát apod. anebo undergroundové *Vokno*, redigované Stárkem (známým jako „Čuňas“), Jirousem a Plecem, které vycházelo od roku 1979 do roku 1989 (s pauzou v letech 1982-1984) a zahrnovalo témata všech oblastí současné kultury s těžištěm na hnutí underground, moderní hudbu domácí i zahraniční, teoretické úvahy o české rockové hudbě apod. Publikovali zde autoři jako např. již výše zmiňovaný I. M. Jirous nebo V. Havel, V. Linhartová, P. Zajíček aj. a v neposlední řadě časopis *Revolver Revue* vydávaný od roku 1985 až dodnes. Hlavními tématy byla (stále je) česká beletrie, underground,

⁹⁰ LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Literární noviny, 1998, s. 866-867.

⁹¹ MACHALA, Lubomír a kol. *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu: Informatorium pro učitele, studenty i laiky*. Olomouc: Hanácké noviny, 1991, s. 15.

⁹² POSSET, Johanna. *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Brno, 1992, s. 140-141.

literárně-historické eseje, polemiky, recenze a statě o výtvarném umění, reportáže apod. *Revolver Revue* je spjata se jmény I. M. Jirous, V. Havel, Jáchym i Filip Topolovi, I. Wernisch, J. Kolář nebo M. Hlavsa. Dalšími samizdatovými periodiky byly např.: *Acta incognitorum* zaměřující se na historii nebo přírodovědné obory (matematika a fyzika), časopisy pro katolickou víru *Křesťanské obzory* a *Orientace*, literární časopis *Host*, *Jazzstop* vydávaný členy Jazzové sekce nebo periodikum pro literaturu, umění a alternativní hnutí *Opium pro lid*.⁹³

Underground

70. a 80. léta 20. století můžeme označit jako „zlatý věk“ českého undergroundu. Tento svébytný a jedinečný fenomén spojil umělce a příslušníky různých zájmových skupin v novou komunitu, která odmítala jakýkoli dialog s režimem a oficiálními kulturními aktivitami.⁹⁴

Tato tzv. druhá kultura má kořeny už na přelomu 40. a 50. let v tzv. první vlně českého undergroundu. S tímto obdobím můžeme spojit také počátek perzekucí příznivců undergroundu, která často končila mnohaletými tresty odnětí svobody (zvláště v období normalizace).⁹⁵

Československý underground je třeba vnímat jako společensko-kulturní postoj, nacházející se vně struktur oficiální umělecké činnosti definované dobovým, politickým, kulturním a společenským prostředím. Neexistuje však žádná jasná a srozumitelná definice českého undergroundu, přesto za jednu z nejdůležitějších charakteristik je považována *Zpráva o třetím českém hudebním obrození* pocházející z pera undergroundového guru 70. a 80. let Ivana Martina Jirouse:

„[...] Underground není vázán na určitý umělecký směr nebo styl, [...]. Underground je duchovní pozice intelektuálů a umělců, kteří se vědomě kriticky vymezují vůči světu, ve kterém žijí, je to vyhlášení boje establishmentu, zavedenému řízení. Je to hnutí, které pracuje převážně s uměleckými prostředky, ale jehož představitelé si uvědomují, že umění není a nemá být konečným cílem snažení

⁹³ POSSET, Johanna. *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Brno, 1992, s. 82-159.

⁹⁴ BERÁNEK, Tomáš. *Generační výpověď českého literárního undergroundu druhé poloviny 20. století*. Brno, 2015. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a knihovnictví.

⁹⁵ *Prameny k historii českého undergroundu*. In: Ústav pro studium totalitních režimů [online]. Praha, 2008 [cit. 2017-02-29]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/cyklus-verejnych-historickyh-seminaru-2008#s081204>

umělců. Underground vytvářejí lidé, kteří pochopili, že uvnitř legality se nedá nic změnit, a kteří ani neusilují do legality vstoupit. [...] underground je aktivita umělců a intelektuálů, jejichž dílo je nepřijatelné pro establishment, a kteří v této nepřijatelnosti nejsou trpni a pasivní, ale snaží se svým dílem a svým postojem o destrukci establishmentu. Nezbytnými vlastnostmi těch, kteří i zvolili underground za svůj duchovní postoj a prostor, je zběsilost a pokora. [...] Cílem undergroundu [...] je přímo destrukce establishmentu. Cílem undergroundu u nás je vytvoření druhé kultury, která bude naprosto nezávislá na oficiálních komunikačních kanálech a společenském ocenění hierarchie hodnot, jak jimi vládne establishment [...]“⁹⁶

Důležitou složkou undergroundu byla hudba (zejména rocková) reprezentovaná mj. skupinou *The Plastic People of the Universe*,⁹⁷ která, jak vizuálně (pódiovými scénami), tak textově (zhudebňovali texty básníků; zejména Egona Bondyho), undergroundovou scénu naprosto perfektně shrnovala.

Exil

Čeští autoři v exilu tvořili ve snesitelných vnějších podmínkách a zároveň v situaci vnitřní svobody – bez cenzury a autocenzury. Měli mnohem bohatší přísun různých informací a možnost cestovat. I přesto, že vznikala nová knižní i časopisecká nakladatelství, stávali se problémem čtenáři – české publikum v zahraničí zůstávalo nutně omezené. Literárních úspěchů autoři dosahovali přirozeně až s překlady do cizích jazyků.⁹⁸

Asimilační tlak působil na každou tvůrčí osobnost odlišně. Někteří autoři vytvořili jedinečná díla nebo svou tvorbu začali orientovat jinam, jiní se na čas odmlčeli, anebo z důvodu ztráty domácího kulturního prostředí přestali tvořit úplně.⁹⁹

Nakladatelství *Sixty Eight Publishers* založené roku 1971 v kanadském Torontu manželé Škvoreckými, vydávalo prózy v průměrném nákladu 1500-2000 výtisků a poezii mezi 500-1000 výtisků, tudíž se jednalo o jedno z největších exilových nakladatelství.¹⁰⁰

⁹⁶ JIROUS, Ivan Martin. ZPRÁVA O TŘETÍM ČESKÉM HUDEBNÍM OBROZENÍ. In: Moderní dějiny [online]. 2013 [cit. 2017-02-27]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/ivan-m-jirous-zprava-o-tretim-ceskem-hudebnim-obrozeni/>

⁹⁷ Skupina *The Plastic People of the Universe* spojovala osudy I. M. Jirouse a Václava Havla. Členové skupiny považovali V. Havla jako nehrajícího člena skupiny. I. M. Jirous byl manažer skupiny.

⁹⁸ LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Literární noviny, 1998, s. 885.

⁹⁹ Tamtéž, s. 885.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 885.

Cílem nakladatelství bylo vytvořit zázemí pro autory i čtenáře, kteří po roce 1968 odešli do exilu. Vycházela zde díla exulantů i samizdatových autorů např. Václava Černého, Jaroslava Seiferta, Josefa Škvoreckého, Bohumila Hrabala, Pavla Tigrida, všechny romány Milana Kundery a mnoho dalších.¹⁰¹

Další exilové nakladatelství byl např. *Index*, který vznikl na sklonku roku 1971 v Kolíně nad Rýnem a založili jej politolog Adolf Müller s překladatelem a novinářem Bedřichem Uitzem. Ediční program *Indexu* byl velmi pestrý. Velkou část produkce tvořila díla politologická nebo publicistická, ale i memoárová nebo bohemistická.¹⁰²

Zmínku si zaslouží i nakladatelství *Poezie mimo domov* (označované někdy také jako *Obrys/Kontur-PmD*) založené v Mnichově roku 1975 básníkem a publicistou Danielem Strožem. Orientovalo se na poezii exilovou (Karel Kryl, Ivan Diviš, aj.) a také domácí. Výjimečně zde vycházely i jiné literární žánry – práce Václava Havla, Vlasty Třešňáka nebo Jaroslava Foglara. Velký význam měl také čtvrtletník *Obrys* vyznačující se nerespektováním politických bariér mezi emigrační, samizdatovou a oficiální literaturou.¹⁰³

Prvním exilovým nakladatelstvím, které začalo po roce 1989 působit v Praze, byly *Rozmluvy*. Založil je v roce 1982 v Londýně publicista a překladatel Alexander Tomský. Vydávané tituly se zaměřovaly na esejistickou, básnickou i prozaickou tvorbu; zčásti i reedice titulů jiných nakladatelství.¹⁰⁴ Toto nakladatelství sídlí a působí v Praze i dnes. Od roku 2000 vydává formou koedic zejména překladové tituly.¹⁰⁵

Důležitou součástí exilové tvorby jsou také exilová periodika a krajanské tisky. Periodikum *Hlas domova* se sídlem v australském Melbourne, působící od roku 1950 do roku 1979, vzniklo původně jako tzv. hromadný dopis¹⁰⁶ a bylo především zpravodajským listem. Zpočátku převládaly zprávy z domova i exilu, později se zde

¹⁰¹ MACHALA, Lubomír a kol. *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu: Informatorium pro učitele, studenty i laiky*. Olomouc: Hanácké noviny, 1991, s. 10.

¹⁰² Tamtéž, s. 10–11.

¹⁰³ Tamtéž, s. 11.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 12.

¹⁰⁵ Pro více informací o exilových nakladatelstvích, vydavatelstvích a edicích doporučuji nahlédnout do příručky *Knihy a český exil 1949-1990* od Aleše Zacha, která je v abecedně řazených heslech mapuje a seznamuje nás s jejich zaměřením, majiteli, vývojem a soupisem vydaných titulů.

¹⁰⁶ australské zákony totiž nepřipouštěly vydávání periodik v jiném jazyce než v angličtině. (FORMANOVÁ, Lucie, Jiří GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999, s. 23).

objevovaly i ukázky z české literatury, politické komentáře a úvahy. Založil jej Josef Rýpál a od roku 1951 list vydával a redigoval František Váňa.¹⁰⁷

Jedním z nejvýznamnějších časopisů byl čtvrtletník pro politiku a kulturu *Svědectví*, který poprvé vyšel v New Yorku v roce 1956, od roku 1960 vycházel v Paříži a od roku 1990-1992 v Praze. Periodikum je spojováno s Pavlem Tigridem, který jej redigoval ve spolupráci s např. Annou Koutnou-Tesařovou, Janem Pelcem, Jiřím Kotvunem, Václavem Havlem, Petrem Pithartem aj. *Svědectví* se věnovalo především domácí a mezinárodní politické situaci. Později se zde také začaly objevovat úryvky z literárních děl samizdatových autorů, eseje, recenze anebo překlady světové literatury.¹⁰⁸

V německy hovořícím prostředí, konkrétně v německém Scheinfeldu, vycházelo čtvrtletní periodikum *Acta* (1987-1989), jehož hlavním cílem bylo shromažďování a zprostředkovávání informací o české nezávislé, zejména samizdatové literatuře. Redigoval jej Jan Vladislav spolu s Jiřím Grušou a Vilémem Prečanem. Dalším periodikem v Německu (Hamburg) byla nezávislá kulturní revue *Sklizeň*, založena Antonínem Vlachem. Revue přinášelo původní poezii, prózu, satirické texty, filozofické úvahy, vědecké příspěvky, recenze a kritické studie. Do *Sklizně* přisílali zejména Jan Čep, Pavel Javor, Antonín Kratochvíl nebo také Milada Součková. V sousedním Rakousku (Víděň) vycházel časopis *Paternoster*, hlásící se k odkazu domácích literárních časopisů z 60. let a k samizdatovým periodikům 70. let. Redaktory listu byli Zbyněk Benýšek a Jana Stárková, působili zde i Vratislav Brabenec, Eugen Brikcius, Paul Wilson, Václav Havel nebo Ivan M. Jirous. Publikovány byly především autoři undergroundu různých generací (Ivan Blatný, Egon Bondy, Jan Pelc, Bohumil Hrabá aj.) a také tvorba písničkářů.¹⁰⁹

Dalšími exilovými periodiky byly např. *Naše hlasy*, *Nový domov*, *Proměny* anebo *Rozmluvy*.

¹⁰⁷ FORMANOVÁ, Lucie, Jiří GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999, s. 23-25.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 73-75.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 125-214.

2 Literatura – vězení – doba

Samotný název kapitoly, který jsem převzala ze stejnojmenné kapitoly ve sborníku *Literatura – věznění – exil*, z něhož jsem pro tuto kapitolu čerpala, napovídá, že literatura té doby byla velmi úzce spjata s politikou a autoři často končovali i v těžkých žalářích.¹¹⁰

Od komunistického převratu roku 1948 do roku 1989 bylo komunistickým režimem ze Svazu spisovatelů vyloučeno z politických důvodů mnoho spisovatelů, zastaveno vydávání řady literárních časopisů i zrušeny celé spisovatelské organizace¹¹¹ a tvůrčí činnost byla znesnadňována cenzurou.

Tato vylučování v tehdejšímu klimatu znamenala „[...] nejenom přímé existenční ohrožení, ale svým způsobem upozornění, ba rovnou dodání do rukou [...] StB [...]“¹¹² a bohužel i do věznic.¹¹³ Nejen, že byli perzekuováni a ze společnosti vyloučeni samotní spisovatelé, ale pronásledováni byli i jejich nejbližší rodinní příslušníci a blízcí přátelé.

Takové podmínky samozřejmě patřičným způsobem poznamenaly uměleckou tvorbu.

Daniela Hodrová ve své knize *Poetika míst* (1997) konstatuje, že ve 20. století dochází k rozvoji tradice „vězeňské fyziologie“ – jedná se o díla blízcí se literatuře faktu. Jde především o zápisky, reportáže nebo dopisy z vězení.¹¹⁴

Za jakýsi charakteristický rys vězeňské literatury považujeme fakt, že autoři spojuje vlastní vězeňský prožitek. Většinou se jedná o případy neoprávněného věznění v době normalizace. Výrazně zde dominuje proud, jež lze označit jako „politický“ a „apelativní“. Apel v širším slova smyslu je samozřejmě výrazná funkce celé vězeňské literatury – autoři se snaží o „nápravu“ či alespoň rehabilitaci z pozice komunismu (z českých autorů sem můžeme zařadit Václava Havla i Ivana Martina Jirouse).¹¹⁵

¹¹⁰ ROTREKL, Zdeněk. Literatura – vězení – doba In: VACÍK, Miloš, ed. *Literatura, vězení, exil: [sborník příspěvků z konference "Literatura ve vězení a exilu – vězení a exil v literatuře", konané 29.2.-2.3.1996 v Praze]*. Praha: Readers International, 1997, s. 17.

¹¹¹ Tamtéž, s. 17.

¹¹² Tamtéž, s. 17.

¹¹³ Literatura uvádí, že v těchto dobách bylo z knihoven odstraněno přes 25 milionů knih; že v Československu bylo v 50. letech 422 táborů a věznic. (ROTREKL, Zdeněk. Literatura – vězení – doba. In: VACÍK, Miloš, ed. *Literatura, vězení, exil: [sborník příspěvků z konference "Literatura ve vězení a exilu – vězení a exil v literatuře", konané 29.2.-2.3.1996 v Praze]*. Praha: Readers International, 1997, s. 17.)

¹¹⁴ HODROVÁ, Daniela. Vězení jako místo přístupu k bytí. In HODROVÁ, Daniela a kol. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H+H, 1997, s. 101–124.

¹¹⁵ ŠIDÁK, Pavel. Vězeňská próza mezi konfesí a apelem. *Host do školy*. 2007, (5), 12–15.

Robert B. Pynsent považuje ve vězeňské literatuře za zásadní problém lidské identity. Například při četní Havlových *Dopisů Olze* (1983) čtenáře napadne, že je autor poněkud ješitný možná až zženštilý, když se domáhá kolínské nebo různých krémů, ale lze v tom spatřovat jakousi snahu o zachování vlastního já. V souvislosti se zachováním vlastní identity Pynsent uvádí základní témata vězeňské literatury: tělesné pokoření spočívající v útoku na stud (vyměšování nebo nahota při tzv. filcování), topos klece (uvržení do cely – ať už na samotku nebo do přeplněné hromadné cely), jídlo a jeho podávání, hlad (tato témata jsou přímo leitmotivy vězeňské literatury), tabák a cigarety (jako součást iniciace, jakéhosi společného spiklenectví), transporty vězňů, mučení a bití při výsleších, udržování kontaktu s lidmi (motáky).¹¹⁶

Zvláštní místo ve vězeňské literatuře zaujímají dopisy z vězení, které představují jeden z posledních zbytků svobody v situaci nesvobody. Dopisy z vězení se od běžné korespondence značně liší.

„Pro vězeňskou korespondenci obecně platí (a pro ‚politické vězně‘ tím spíše), že zde nejenže není zachováno takzvané listovní tajemství, ale že naopak tvrdě řádí ruka cenzorova. Věta, která by se snad jen náznakem měla týkat něčeho jiného než dovolených výpovědí – která by byla například příliš osobní a chtěla by zmínit vězeňskou realitu, nebo která by byla naopak chtěla popsat nějaké širší souvislosti – byla nemilosrdně vyškrtuta.“¹¹⁷

Dopisy z vězení (normalizace)

Pravidla pro psaní dopisů v komunistických věznicích 70. a 80. let byla velmi restriktivní. Frekvence korespondence byla značně omezená (např. trestanci ve 3. nápravně výchovné skupině směli posílat dopisy jednou za tři týdny) a omezený byl i rozsah dopisu – Václav Havel v rozhovoru *O československém vězeňství* uvádí: „*Směli jsme psát jednou týdně [to platilo pro vězně 1. nápravně výchovné skupiny], čtyřstránkový dopis, čitelný, bez oprav či škrtnů, dodržující předepsané okraje a grafickou a stylistickou úpravu (zakázány jsme měli např. uvozovky, podtržená slova, cizí slova atd.)*“¹¹⁸

¹¹⁶ PYNSENT, Robert B. Bití a bytí: česká vězeňská literatura. *Tvar*. 1992,3(47), 8–9.

¹¹⁷ HANUŠ, Jiří. Duchovní tvář Jana Zahradníčka. In: ZAHRADNÍČEK, Jan. *Mezi nás prostřena noc...: dopisy z vězení ženě Marii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 330.

¹¹⁸ HVÍŽDALA, Karel a Václav HAVEL. Václav Havel: Dálkový výslech. In: GUNTORÁD, Jiří a Petr UHL. *O československém vězeňství: Sborník Charty77*. Praha: Orbis, 1990, s. 73–79.

Rukopis pisatele musel být čitelný pro třetí osobu – cenzora či jiné orgány, psát směl vězeň pouze jednomu adresátovi (přijímat poštu však mohl i od jiných osob, ale vězeň smí mít pouze jeden dopis, předchozí musí buď zničit, nebo odevzdat¹¹⁹). Dopisy byly cenzurovány a bylo zakázáno psát o vnitřním chodu věznice (vězni nesměli psát o „[...] poměrech ve věznici či ve vazbě, o lidech, kteří se tam nacházeli, o vlastní cause pisatele, o vykonávané práci [...]“¹²⁰ apod.). Vystává zde tedy otázka, o čem psát.¹²¹

Pokud byl uvězněný disident, věděl, že jeho dopisy nebude číst pouze jeho jediný adresát, ale že se dostanou mezi celou pospolitost přátel i spřízněných duší. Nebo budou případně publikovány v samizdatu nebo tamizdatu a stanou se tak nedílnou součástí disidentského spolubytí a komunikace.¹²²

Role, kterou dopisy disidentů hrály, byla známá nejen samotným autorům, ale i mocenskému aparátu StB. Ten se snažil všemožnými způsoby omezovat jejich vliv – dopisy se „ztrácely“ nebo docházely nepravidelně. Pisatelé, právě kvůli tomu, své dopisy číslovali, což byl jakýsi způsob kontroly nad tím, které dopisy došly a které ne. Pokud se stalo, že se dopis „ztratil“, neexistovalo žádné odvolání. Kopie dopisů nebyla možná. Cenzor měl takovou moc, že mohl dopis zadržet, aniž by o tom korespondenty informoval.¹²³

Navzdory těmto všem omezujícím pravidlům a tvrdé cenzuře se autorům podařilo se prostřednictvím psaní dopisů seberealizovat. Postupem času – však pomalu a obtížně – začali do svých dopisů „[...] pašovat rozmanité úvahy nebo aspoň náběhy k nim.“¹²⁴ Psaní se pro vězněné často stávalo tím jediným, co dávalo při pobytu ve vězení smysl.¹²⁵

¹¹⁹ PERNICKÝ, Antonín. Nápravně výchovný ústav ministerstva spravedlnosti Valdice. In: GUNTORÁD, Jiří a Petr UHL. *O československém vězeňství: Sborník Charty 77*. Praha: Orbis, 1990, 104–117.

¹²⁰ HYBLER, Martin. Sezení nad Magorovým sezením: O Magorových dopisech z vězení. In: BARTOŇ, David, ONUFEROVÁ, Edita a Terezie POKORNÁ, eds. *Magorova konference: (k dílu I.M. Jirouse)*. Praha: Revolver Revue, 2014, 30–31.

¹²¹ Tamtéž, s. 30.

¹²² Tamtéž, s. 30–31.

¹²³ Tamtéž, s. 30–31.

¹²⁴ HVÍŽDALA, Karel a Václav HAVEL. Václav Havel: Dálkový výslech. In: GUNTORÁD, Jiří a Petr UHL. *O československém vězeňství: Sborník Charty 77*. Praha: Orbis, 1990, s. 73–79.

¹²⁵ Tamtéž, s. 77.

3 Teorie literární hermeneutiky

Slovo hermeneutika pochází z řeckého *hermēneutikē technē*, což znamená umění výkladu, překládat nebo interpretovat. Pojem hermeneutika označuje literárně-filologické učení, které se zbývá interpretací textů, ale také filozofickou teorií výkladu a rozumění vůbec. V tradičním pojetí je literární hermeneutika zaměřená na výklad zákonů, humanistický textový zákon a textový kánon, filozofické a biblické texty, přesto ale zahrnuje i ostatní podoby umění a společenské tradice.¹²⁶ Dnes tvoří rámec interpretačních teorií a metod zabývajících se texty obecně.

Interpretací rozumíme výklad, překlad nebo vysvětlení smyslu ústních, písemných a obecně znakových vyjádření odehrávajících se na základě rozumění. Interpretační přístupy bývají různé a záleží pouze na zaměření interpreta, který buď vykládá dílo samotné, anebo se snaží postihnout vztahy díla k jiným skutečnostem.

Cílem interpretece by měla být rekonstrukce autorského záměru a nalezení smyslu daného díla.

Podle Wilhelma Diltheje (teoretika z období přelomu 19. a 20. století) má největší zásluhu v hermeneutice Friedrich D. E. Schleiermacher, který zaznamenal směřování zpět za pravidla, k analýze rozumění. Schleiermachera považujeme za jednoho z nejdůležitějších představitelů, ba přímo zakladatelů filozofické hermeneutiky.¹²⁷ Podle Schleiermachera nenastává porozumění při pouhém čtení, ale vyžaduje také navíc znalosti historického kontextu a psychologie autora.¹²⁸ Pro Diltheje je konečným cílem hermeneutického postupu „[...] pochopit autora lépe, než on rozumí sám sobě.“¹²⁹

S tím se objevuje problém tzv. hermeneutického kruhu:

„[...] jenž popisuje proces chápání textu: částem mohu rozumět pouze z celku, avšak celek je mi přístupný jen skrze části. Ani celek ani jednotlivé části nemohou být tedy pochopeny zvlášť. Tento cyklický charakter interpretace nečiní interpretaci textu

¹²⁶ NÜNNING, Ansgar, Jiří TRÁVNÍČEK a Jiří HOLÝ, eds. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*. Brno: Host, 2006, s. 294.

¹²⁷ SZONDI, Peter. *Úvod do literární hermeneutiky: Studijní vydání přednášek*. Brno: Host, 2003, s. 11–129.

¹²⁸ Hermeneutika. In: *Metodologický rozcestník KFS* [online]. Praha [cit. 2017-03-20]. Dostupné z: <http://film.ff.cuni.cz/rozcestnik/metodika/hermeneutika.pdf>

¹²⁹ MITOSEK, Zofia. *Teorie literatury: Historický přehled*. Brno: Host, 2010, s. 417.

*nemožnou, spíše zdůrazňuje, že význam textu musí být hledán v celém kulturním, historickém a literárním kontextu.*¹³⁰

Friedrich D. E. Schleiermacher

Friedrich D. E. Schleiermacher vytváří základy pro svou hermeneutiku a vychází při tom ze skutečnosti rozumění. Abychom porozuměli dílu a mohli jej správně interpretovat, musíme se vrátit k autorovi a jeho životu jakožto celku. Podle Schleiermachera člověk něčemu rozumí teprve tehdy, „[...] uznal-li to za nutné a mohl-li to zkonstruovat.“¹³¹ Akt rozumění (akt interpretace – její průběh i výsledek) charakterizoval jako konstrukci. Tím, že vychází z aktu rozumění, rozšiřuje hermeneutice pole působnosti i na další oblasti literárního umění např. noviny nebo mluvené slovo, rozhovory.¹³²

Rozumění se podle Schleiermachera skládá ze dvou aspektů: sledování řeči v jejím vztahu k celku jazyka (gramatická interpretace) a sledování řeči v jejím vztahu k myšlení jejího tvůrce (psychologická interpretace).¹³³

Počátkem 20. století začala být přijímána jiná stránka Schleiermacherovy nauky, která spočívala ve vcítění a identifikaci, kdy se:

*„[...] interpret snaží pokud možno přenést se do spisovatelova stavu mysli [...]. Interpret totiž má být schopen, ba přímo musí být schopen prokázat, že je kompetentní ve všem, co se týká jak jazyka, tak také dějinné situace určitého národa nebo doby – pokud jsou mu tyto znalosti v dostatečné míře přístupné.“*¹³⁴

Hans-Georg Gadamer

Martin Heidegger ve své práci *Bytí a čas* (1927) upozornil na spojení mezi hermeneutikou a fenomenologií. Tvrdí, že „[...] porozumění není jen způsobem poznání, je také způsobem bytí [...]“¹³⁵ a připisuje tak hermeneutice ontologický rozměr. Heideggerovo pojetí rozumění se vztahuje k porozumění smyslu vlastního bytí ve světě a zároveň k pochopení sebe sama a naopak.¹³⁶

¹³⁰ Hermeneutika. In: *Metodologický rozcestník KFS* [online]. Praha [cit. 2017-03-20]. Dostupné z: <http://film.ff.cuni.cz/rozcestnik/metodika/hermeneutika.pdf>

¹³¹ SZONDI, Peter. *Úvod do literární hermeneutiky: Studijní vydání přednášek*. Brno: Host, 2003, s. 137.

¹³² Tamtéž, s. 133–137.

¹³³ Tamtéž, s. 138.

¹³⁴ Tamtéž, s. 139–140.

¹³⁵ MITOSEK, Zofia. *Teorie literatury: Historický přehled*. Brno: Host, 2010, s. 419.

¹³⁶ Tamtéž, s. 419–420.

Hans-Georg Gadamer, německý filozof a žák Martina Heideggera, částečně navázal na Heideggerovo ontologické pojetí hermeneutiky, liší se však uchopením rozumění bytí. Rozumění, dle Gadamera, nastává prostřednictvím textů¹³⁷ a obecně děl kultury a skrze ně máme pochopit sebe sama. V souvislosti s tím, pracuje s pojmem „[...] před-soudy“, *předpoklady, jež spontánně [čtenář] získal během své existence, vnímá z textu významy.* ¹³⁸ Interpretace založená na Gadamerově koncepci však nemá trvalý charakter, a mění se s další četbou. Není tedy jednotná a při opakovaném čtení můžeme v textech nalézat další, nám předtím skryté, významy.¹³⁹

Podle klasické definice podstaty člověka dle Aristotela, je člověk živá bytost, jež má *logos* a v západní tradici se stala kanonickou v té podobě, že člověk je *animal rationale*, tzn. rozumná živá bytost, která se liší od ostatních zvířat schopností myslet. Řecké slovo *logos* bylo přeloženo jako rozum, resp. myšlení, avšak ve skutečnosti toto slovo znamená převážně řeč.¹⁴⁰

A právě na řeč je upřena Gadamerova pozornost. Řeč je podle něj přirozeností člověka a jsme s ní spjati pokaždé, kdykoli myslíme anebo se snažíme něčemu porozumět. Umění rozumění je – dle Gadamera – základním prvkem pobytu člověka ve světě a „[...] *vlastním bytím řeči je to, do čeho vcházíme, když ji slyšíme, totiž to řečené.*“¹⁴¹ Dalším rysem bytí řeči je její nepřipoutanost k já a „[...] *mluvit znamená mluvit k někomu. Slovo chce být výstižným slovem, to však neznamená jen, že představuje míněnou věc mně samému, nýbrž že ji staví před oči druhému, k němuž mluvím a potud mluvení nepatří do sféry já, nýbrž do sféry my.*“¹⁴²

Primární potřeba hermeneutiky pramení z nutnosti komunikace se světem, s lidmi i se sebou samým. To vše se děje právě skrze řeč. Veliký důraz klade Gadamer na rozhovor a proudící výměnu mezi „já a ty“. Tato forma se dá popsat na základně pojmu hry a rozvíjí tím tak svoji vlastní dynamiku. V každém rozhovoru vstupujeme také k rozhovoru vnitřnímu, který Platón nazývá *myšlení* a s tím souvisí pojem universálnost řeči. „*Řeč není žádná uzavřená oblast vyslovitelného, kolem níž by byly jiné oblasti*

¹³⁷ Ve své práci *Pravda a metoda* nazývá textem vše, „co je zapotřebí pochopit a interpretovat.“ (MITOSEK, Zofia. *Teorie literatury: Historický přehled*. Brno: Host, 2010, s. 422.)

¹³⁸ MITOSEK, Zofia. *Teorie literatury: Historický přehled*. Brno: Host, 2010, s. 423.

¹³⁹ Tamtéž, s. 423.

¹⁴⁰ GADAMER, Hans-Georg a Jan SOKOL. *Člověk a řeč: (výbor textů)*. Praha: Oikoyomenh, 1999. Oikúmené, s. 22.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 27.

¹⁴² Tamtéž, s. 27.

nevýslovného, nýbrž ona zahrnuje všechno. [...] Je to universálnost rozumu [...], a tak má každý rozhovor svou vnitřní nekonečnost a žádný konec.¹⁴³ Gadamer také hovoří o tom, že vyslovené nemá svou pravdu v sobě samém, ale odkazuje na nevyslovené, jak dopředu, tak i dozadu.¹⁴⁴

Řeč je, dle Gadamera, pravým středem lidského bytí a musíme na ni hledět v té oblasti, kterou sama vyplňuje, tj. v oblasti samotného lidského spolubytí a oblasti dorozumění.¹⁴⁵ Dorozumívání, rozumění i nedorozumění tvoří předmět takzvané hermeneutiky a jde o tzv. řečové jevy. Řečový charakter netvoří pouze dorozumívání mezi lidmi, ale nese i „[...] proces samotného rozumění – dokonce i tehdy, když se obrací k mimořečovému [nebo k psanému písmu].“¹⁴⁶

Gadamer v kapitole *Estetika a hermeneutika* uvádí, že „[...] ze všeho, s čím se v přírodě a v dějinách setkáváme, je přece umění tím, co k nám promlouvá nejbezprostředněji [...] a každé setkání s uměleckým dílem znamenalo setkání se sebou [samým].“¹⁴⁷ Umělecké dílo má dle Gadamera svou vlastní přítomnost a je vyjádřením jisté pravdy, která se nekryje s tím, co si původce díla myslel. Estetické vědomí se tak může odvolávat na to, že „[...] umělecké dílo se sděluje samo“¹⁴⁸ a je neomezeně otevřené pro stále nové integrace – vlastní bytí díla tedy tkví v tom, co nám sděluje a co nám dokáže říci, a přesahuje každou dějinnou ohraničenost.¹⁴⁹

Gadamerovými slovy je hermeneutika umění vysvětlovat a zprostředkovat vlastním úsilím to, co řekli jiní. Každý výklad, dopomáhaje k pochopení, má charakter řeči a v tomto smyslu je celá zkušenost světa jazykově zprostředkovaná. Každé umělecké dílo člověku něco říká, konfrontuje ho se sebou samým a jeho zkušeností.

„Neboť řeč uměleckého díla se vyznačuje tím, že jednotlivé dílo v sobě shromažďuje a zjevuje [...] symbolickou povahu [...] [a] ve srovnání se vši verbální a neverbální tradicí pro umělecké dílo platí, že je pro tu kterou přítomnost absolutní přítomností a zároveň že je jeho slovo připraveno na všechnu budoucnost.“¹⁵⁰

¹⁴³ GADAMER, Hans-Georg a Jan SOKOL. *Člověk a řeč: (výbor textů)*. Praha: Oikoymenh, 1999. Oikúmené, s. 28.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 28.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 29.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 30.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 45.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 45.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 46.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 57.

4 Ivan Martin Jirous

„Básník, rocker, esejista a výtvarný kritik, mluvčí a teoretik českého undergroundu. Umělecký vedoucí *Plastic People of the Universe*, spoluvydavatel časopisu *Vokno atd. Za komunistů pětkrát vězněn, za mřížemi strávil celkem osm a půl roku. Signatář Charty 77. Autor uznávaného a čtenáři milovaného básnického díla.*“¹⁵¹

Narodil se 23. 9. 1944 v Humpolci na Vysočině. Po maturitě na humpolecké SVVŠ odešel studovat dějiny umění na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze; své studium zde obhájil v roce 1969. Po studiích spolupracoval na čtrnáctideníku *Výtvarná práce*, jehož činnost ale byla s příchodem normalizace pozastavena. Na přelomu 60. a 70. let působil jako spoluorganizátor a teoretik neoficiálního výtvarně-literárního uskupení tzv. Křižovnické školy čistého humoru bez vtipu, pracoval však také jako pomocný dělník nebo noční hlídač.¹⁵²

Celá šedesátá léta se nesla v duchu hudby a u I. M. Jirouse tomu nebylo jinak. Rock'n'roll mu definitivně změnil život, když v roce 1967 vznikla skupina *The Primitives Group*, se kterou spolupracoval. O dva roky později se stal uměleckým vedoucím skupiny *The Plastic People of the Universe* a v souvislosti s tím působil v 70. a 80. letech jako přední český ideolog a organizátor hnutí undergroundu. Uspořádal několik ilegálních či pololegálních koncertů, výstav a dva „festivály druhé kultury v ČSSR“ a byl iniciátorem samizdatového časopisu *Vokno*.¹⁵³

V 70. a 80. letech byl několikrát vězněn údajně za „výtržnictví“, hlavním důvodem Jirousova věznění však byla jeho umělecká a organizátorská činnost. Za mřížemi strávil celkem osm a půl roku a v těchto letech vznikala i některá jeho díla. Za Jirousovo zlomové dílo lze považovat sbírku *Magorovy labutí písně* (1985), která vznikala v letech 1981–1985 při věznění v Litoměřicích, Ostrově nad Ohří a Valdicích, a vzhledem ke své poetice ji můžeme zařadit do literatury undergroundu, vězeňské literatury i moderní české katolické literatury. Ojedinělým Jirousovým pokusem o jiný žánr je sbírka pohádek a básní pro děti *Magor dětem* (2009), která taktéž vznikala v době jeho věznění.¹⁵⁴

¹⁵¹ KOSATÍK, Pavel. *Česká inteligence: od Jaroslava Golla po Magora*. Praha: Mladá fronta, 2011, s. 370.

¹⁵² Ivan Martin Jirous. In: *Revolver Revue* [online]. Praha: Revolver Revue [cit. 2017-02-18]. Dostupné z: <http://www.revolverrevue.cz/ivan-martin-jirous>

¹⁵³ MACHOVEC, Martin. Ivan Martin JIROUS. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 2007 [cit. 2017-02-20]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1038&hl=jirous+>

¹⁵⁴ Tamtéž.

Po listopadu 1989 byl ve svobodném povolání, pořádal koncerty, podnikal řadu zahraničních cest např. na knižní veletrhy, různé literární konference apod. Roku 1985 byla I. M. Jirousovi udělena exilová Cena Toma Stopparda za sbírku *Magorovy labutí písňe* (1985), v roce 2006 se stal laureátem Ceny Jaroslava Seiferta za dosavadní básnické dílo a také laureátem Ceny Revolver Revue.¹⁵⁵

4.1 Magor dětem – analýza díla

Sbírka *Magor dětem* (2009) je specifickým a unikátním dílem v Jirousově tvorbě, jelikož se jedná o jedinou jeho sbírku, která je věnována dětem. Kniha obsahuje jak texty básnické, tak texty prozaické, zejména pohádky. Okolnosti a místo vzniku díla jsou také nevšední. Jirousův záměr nebyl napsat přímo sbírku pro děti; epištoly v podobě básní a pohádek, které se v knize objevují, byly dopisy z valdického vězení (Jirous zde byl vězněn od roku 1982–1986) svým dvěma malým dcerám. Ivan Martin Jirous popsal podmínky vzniku díla takto:

„To byly básně přímo pro děti, protože jsem je psal ve vězení ve Valdicích. Když mě tenkrát zavřeli, na tři a půl roku, tak Františce, té starší, bylo jeden a půl roku, Marta byla půlroční. Celou tu dobu jsem s dcerami neměl jiný kontakt než přes básničky a pohádky. A i to bylo strašně obtížné. Napsal jsem hodně dlouhou básničku o strašidlech a cenzor mi ji tehdy nedovolil poslat. To mě dost vzalo. [...] Nakonec se mi podařilo s mými vězniteli uzavřít kompromis. Směl jsem napsat asi tři verše do dopisu. Brzo jsem ale přišel na to, že i v případě, když jsou básně rozsekané na krátké verše, lze ty verše psát v dopise hned za sebou, rozdělené jen těmi dlouhými čárkami. Takže se mi nakonec podařilo těch veršů posílat víc než tři nebo čtyři. Juliána je dětem četla na pokračování, to znamená ty, co už měly, plus ty další.“¹⁵⁶

Výsledné dílo pak vzniklo sumarizací těchto dopisů.

Dalším specifikem a důležitým rysem sbírky je to, že to „[b]ylo [...] naprosto konkrétní psaní, pro konkrétní děti.“¹⁵⁷ tedy pro jeho dvě dcery Františku a Martu. Obě jeho dcery se ve sbírce stávají lyrickými hrdinkami a hlavními postavami, které zde představují obyčejné malé holčičky, jimž je ale umožněno ocítat se ve světech

¹⁵⁵ Ivan Martin Jirous. In: *Revolver Revue* [online]. Praha: Revolver Revue [cit. 2017-02-18]. Dostupné z: <http://www.revolverrevue.cz/ivan-martin-jirous>

¹⁵⁶ MLEJNEK, Josef. Ivan Martin Jirous: Zmoudření dona Magora. In: *Týdeník Rozhlas* [online]. 2005 [cit. 2017-02-21]. Dostupné z: <http://www.radioservis-as.cz/archiv05/2305/23titul.htm>

¹⁵⁷ Tamtéž.

fantazie a zažívat až neskutečné věci např.: „*Františka [...]Nastrká hejna kohoutů/do velikýho kornoutu.*“¹⁵⁸ nebo „*[...] [n]a hlavy navlíknem si mraky/paprsky uvážem si taky/místo obojků na krky.*“¹⁵⁹ I. M. Jirous v rozhovoru pro *Týdeník Rozhlas* v souvislosti s obsazením dcer do „hlavních rolí“ dodává, že: „*[l]egrační bylo, když se pohádky později šířily mezi disidenty. Přijeli například nějací rodiče s dětmi do Staré Říše a ty jejich děti se koukaly na Františku a Martu s vykulenýma očima, protože pro ně byly něco jako vodník nebo červená Karkulka.*“¹⁶⁰

4.1.1 Komunikativní funkce

Ve sbírce do popředí vystupuje zejména kontaktní funkce. Autor a zároveň otec se v básních snaží vytvořit co nejtěsnější pouto mezi ním a svými dvěma dcerami např. tím, že je něžně oslovuje. K oslovování nejčastěji používá vlastní jména dcer jak ve formální, tak i ve zdrobnělé podobě: „*[...] Františko/peřinku dáme na bříško*“; „*Neboj se, Marto, neměj strach*“; „*[...] aby se Martička nezměnila v sýkorku*“ anebo používá expresivní výrazy, zejména deminutiva: „*Dobrou noc, ty můj miláčku*“; „*[...] holčičky malinký.*“¹⁶¹

I. M. Jirous své dcery nejen oslovuje, ale dokonce k nim i skrze básně a pohádky „promlouvá“. Více méně se jedná spíše o věty rozkazovací, které mají kromě funkce komunikativní také funkce praktickou – výchovnou a poučnou např. v závěru pohádky *Další pohádka pro Františku* se objevuje poučení: „*Tak si Františko pamatuj, že co je dobré pro berušky [...] nemusí být dobré pro malé holčičky*“¹⁶² a např. v básni *Tatínek holčičkám* vzkazuje můžeme spatřit funkci výchovnou: „*Tatínek holčičkám vzkazuje:/zlobivej pejsek se uvazuje/když začnou zlobit kohouti/zobákem se jim zakrouť/čumáček máčejí kočky/zlobivejm koťatům do močky/ale co je nejhorší/řeknu vám nakonec:/zlobivý děti strčí se pod hrnec!*“¹⁶³

V básni *Do velké krajiny Duddéu* Jirous nadějně odkazuje na společnou budoucnost s dcerami: „*Do velké krajiny Duddéu/jednou s Františkou pojedu./Vezmeme sebou Martičku/sednem na kouzelnou pokličku*“¹⁶⁴, avšak v básni *Neslyší ouška Františky*

¹⁵⁸ JIROUS, Ivan Martin. *Magor dětem*. Praha: Torst, 2009, s. 8.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 18.

¹⁶⁰ MLEJNEK, Josef. Ivan Martin Jirous: Zmoudření dona Magora. In: *Týdeník Rozhlas* [online]. 2005 [cit. 2017-02-21]. Dostupné z: <http://www.radioservis-as.cz/archiv05/2305/23titul.htm>

¹⁶¹ JIROUS, Ivan Martin. *Magor dětem*. Praha: Torst, 2009, s. 6–12.

¹⁶² Tamtéž, s. 13–16.

¹⁶³ Tamtéž, s. 27.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 17.

vyvstává na povrch reálná situace rodiny „*Jen máma vzhůru na vartě/v kuchyni s lampou u stolu/píše tátovi epištolu/o Františce a Martě.*“¹⁶⁵

V těchto textech se objevuje velice silná sdělovací funkce oproti jiným uměleckým literárním textům, ve kterých převažuje spíše funkce estetická. Jirousova tvorba by se tak mohla zařadit k neestetickým textům, ale proto, že ve sbírce lze vysledovat patrnou snahu o estetizaci výrazu, řadí se k uměleckým literárním textům.¹⁶⁶

4.1.2 Textová rovina

Jak již bylo zmíněno výše, sbírka je tvořena jak poetickými, tak prozaickými texty – konkrétně pohádkami a dětskými básněmi nebo říkadly.

Poetické texty lze rozdělit na dvě části. Jednu z poetických částí lze definovat jako epickou a druhou jako básně s výchovnou nebo poučnou funkcí (o které jsem se již zmínila výše). Veškeré verše jsou podřízeny sdělovací funkci, a tudíž Jirousovy básně nemají žádný jednotící prvek. Básně mají různý počet slok, veršů, absolutní rým střídá klopýtavý rytmus, některé mají nadpis a u jiných chybí. Dalo by se říci, že básně mají spíše formu prozaickou, formu veršované pohádky nebo „říkadlového textu“.¹⁶⁷

Ve veršovaných pohádkách se často objevuje přímá řeč (ta je vymezena pomocí uvozovek), kde se navzájem adresáti textu oslovují, např. v básni *Ptala se Františky Marta*: „*Ptala se Františky Marta:/Máme zavřený vrata?/Nepolezou nám sem strašidla?/Venku je tma jak povidla.*“*[...]/A tak mi řekni honem–/nemůžou spadnout komínem?*“¹⁶⁸ Autor se v básních snaží vytvořit srozumitelný text zaměřený pro dětského čtenáře a volí často opakující se motivy, které spolu souvisejí: „*Jsou kohouti samé peří,/ [...]/kohouti lehčí jako dech,/ [...]/kohouti vlhčí jako droždí,/kohouti, kteří žijou ve zdi.*“¹⁶⁹

¹⁶⁵ JIROUS, Ivan Martin. *Magor dětem*. Praha: Torst, 2009, s. 26.

¹⁶⁶ KUBOVÁ, Kateřina. *Jazyk a styl undergroundové dětské literatury*. Praha, 2011. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce Prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

¹⁶⁷ Je zde zřetelný méně výrazný rytmus, menší akcentování hláskové instrumentace, méně časté používání básnických figur a menší frekvence zvukově expresivních rýmů. Na jejich místo část nastupuje rým gramatický, asonance, velmi přibližná zvuková shoda koncových slov nebo i úplná absence rýmu v říkadlovém verši. [...] Všechny tyto znaky svědčí o tom, že východiskem daných textů není nápad realizovaný ve zvukovém plánu, ale naopak – nápad vycházející z významové stránky jazyka. (NEZKUSIL, Vladimír a Otakar CHALOUPKA. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 39.)

¹⁶⁸ JIROUS, Ivan Martin. *Magor dětem*. Praha: Torst, 2009, s. 21.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 8.

Prozaické texty se z hlediska textové roviny od básnických v podstatě neliší, liší se pouze ve formální úpravě. Nejsou, jako básně, členěny do strof, ale do odstavců. Některé prozaické texty jsou oživeny veršovanými pasážemi, a tak se hranice mezi těmito dvěma formami stírá. Jirous pro své prozaické texty využívá jak klasický pohádkový motiv, tak motiv pohádek „naruby“.

Klasický pohádkový motiv se vyznačuje použitím klasických pohádkových formulí na začátku i na konci příběhu. Na začátku pohádky jsme zakotveni v čase i prostoru „*Za některých nocí je všechno opačně.*“¹⁷⁰ nebo „*Ta krajina byla v láhvi, [...]*“¹⁷¹ Autor, vypravěč uvede recipienta do děje a pak už se odehrává samotný příběh, který je soubojem kladných a záporných postav – tedy dobra a zla. Dobro zákonitě vždy nad zlem vítězí, ale v případě, že má pohádka, vlivem negativních postav, špatný konec, slouží pak špatný konec jako ponaučení. U pohádek „naruby“ je výstavba textu provedena na základě grotesky, převrácených hodnot nebo hromaděním nesmyslných tvrzení, které vyvolávají komično (objevuje se v básních i pohádkách): „*Myškám narostou křídýlka, [...]. Vajíčka lezou zpátky do slepiček [...]. Oheň v kamnech studí a pokličky na kamnech zalezají pod hrnce, aby se trošku zahřály.*“¹⁷²

Skladba a typ vyjadřovacích prostředků, které Jirous používá ve svých textech, odpovídají dětskému slovníku: jednoduché věty, neutrální slova, kladný expresivní příznak – deminutiva a hovorové výrazy. Tyto prostředky jsou použity záměrně, aby děti upoutaly a zabavily je.

4.1.3 Nadpřirozené bytosti

V básních i pohádkách se objevují typicky pohádkové nadpřirozené bytosti. Vystupují zde jak bytosti se záporným příznakem: čarodějnice „*[...] [č]arodějnice se potila, pot se vypařoval a srážel [...]*“¹⁷³, strašidla „*[...] [v]rata jsou samý železo/tudy k nám strašidla nevlzou [...]*“¹⁷⁴, anebo příšery „*[...] [p]říšera v koruně akátu/držela jehlu v pařátu [...]*“¹⁷⁵ a zrůdy „*[...] [v]ečer před svatým Janem/vrtěla zrůda chřtánem*

¹⁷⁰ JIROUS, Ivan Martin. *Magor dětem*. Praha: Torst, 2009, s. 10.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 13.

¹⁷² Tamtéž, s. 10.

¹⁷³ Tamtéž, s. 15.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 21.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 51.

[...]“¹⁷⁶, tak bytosti s příznakem kladným: skřítki „[...] [s]křítki se starají, aby svět vypadal pěkně [...]“¹⁷⁷

Svatava Urbánková v díle *Meandry a metamorfózy dětské literatury* (2003) interpretuje Jirousovo využití nadpřirozených postav takto: „*Pohádkový svět Magorových textů je zabydlen skřítky a čarodějnicemi nikoli proto, aby strašily, ale ,aby bylo na světě pěkně’. Děti disidentů byly vedeny k překonávání strachu, protože více než pohádkových bytostí se mohly obávat zásahů státní moci.*“¹⁷⁸

V zásadě zde jde o boj dobra se zlem. Jirous tím zobrazuje svůj každodenní boj se svými vlastními příšerami. Nehledě na to, že počet negativních nadpřirozených bytostí převyšuje ty bytosti dobré, mohla bych skupiny disidentů přirovnat ke skřítkům, kteří se snažili dělat dobro.

4.1.4 Náboženské motivy

Ve veškerých Jirousových textech se objevují náboženské motivy, a tak je tomu i ve sbírce *Magor dětem* (2009). Výskyt náboženských motivů a náboženské tematiky je dán Jirousovou katolickou vírou: „*V podstatě se hlásím ke katolicismu [...]. Z mých textů je víra evidentní [...].*“¹⁷⁹

Celou sbírkou – v básních i pohádkách – se často objevují motivy andělů „[...] [v]zhůru jsou jenom andělícci/aby tě ohlídali v noci [...]“¹⁸⁰, „[...] [p]řivolá tím andělíčky/do postýlek nad holčičky“¹⁸¹, „[...] spinkají v náručí andělíčků“¹⁸². Dále také motiv Boha „*A Františka ti odpoví/Pán Bůh je chce mít takový.*“¹⁸³, betlému „[...] rozsvítí zlaté hvězdičky/zlaté hvězdičky v betlémě“¹⁸⁴, „[...] v betlémě bíle kvete mech“¹⁸⁵, „[...] tak se radují vzduch i země/i voda v městě Betlémě“¹⁸⁶, Jezulátka „[...]“

¹⁷⁶ JIROUS, Ivan Martin. *Magor dětem*. Praha: Torst, 2009, s. 50.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 40.

¹⁷⁸ URBANOVÁ, Svata. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Votobia: Olomouc, 2003, s. 113

¹⁷⁹ MLEJNEK, Josef. Ivan Martin Jirous: Zmoudření dona Magora. In: *Týdeník Rozhlas* [online]. 2005 [cit. 2017-07-07]. Dostupné z: <http://www.radioservis-as.cz/archiv05/2305/23titul.htm>

¹⁸⁰ JIROUS, Ivan Martin. *Magor dětem*. Praha: Torst, 2009, s. 6.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 12.

¹⁸² Tamtéž, s. 25.

¹⁸³ Tamtéž, s. 9.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 20.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 25.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 49.

*[p]odívej se jak telátko/olizuje Jezulátko*¹⁸⁷ i Panny Marie „[...] *od zlaté slámy svatozář/padá na Mariinu tvář.*“¹⁸⁸

Ve sbírce se však objevují dva texty výhradně náboženské. Zajímavé je jejich uspořádání ve sbírce – jsou hned za sebou. Báseň *Podívej se jak telátko* zobrazuje typicky idylický motiv betléma, kde „[...] *telátko/olizuje Jezulátko/[...]/pavouci tmaví jako stín/spřádají nad ním baldachýn*“¹⁸⁹ oproti následujícímu textu *Večer před svatým Janem*, kterým je vyobrazeno „peklo“ s různými hrůznými motivy „[...] *vrtěla zrůda chřtánem/[...]/mláďata oslizlý potvory/[...]/[r]opucha skrytá pod kamenem/volala d'ábla tajným jménem*“¹⁹⁰, které připomínají básně z Erbenovy *Kytice* a použitím velkého množství negativních slovních spojení a obrazů se od všech ostatních textů ve sbírce liší.

4.1.5 Alkohol

Dalším ojedinělým prvkem v díle je motiv alkoholu, který z tradiční literatury pro děti značně vybočuje, avšak pro undergroundovou poetiku je velmi častý. V pohádce *Další pohádka pro Františku* se objevuje rum: „*Může bejt prázdněj celej dům,/však na polici měj vždy rum!/Může ti doma chybět mouka,/může ti doma chybět pepř,/však flaška na tě musí koukat/z police vždycky, to mi věř!*“¹⁹¹ Jirous zde z alkoholu vytváří každodenní nutnost, bez které nelze v časech „normalizace“ přežít.

¹⁸⁷ JIROUS, Ivan Martin. *Magor dětem*. Praha: Torst, 2009, s. 49.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 49.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 49.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 50.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 16.

5 Václav Havel

„Dramatik a esejista angažující se celý život v politice. Jako synovi podnikatele mu byl odpírán přístup ke vzdělání (až roku 1966 absolvoval AMU). Světovým dramatikem, autorem her *Zahradní slavnost* a *Vyrozumění* se stal z pozice kulísáka v Divadle Na Zábradlí. Kvůli svému politickému angažmá v šedesátých letech patřil za normalizace k nejzákladnějším autorům. Klíčový kritik komunistického režimu, spoluautor a mluvčí Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. V letech 1979–1983 vězněn. Z pozice tzv. prominentního disidenta vedl listopadový převrat roku 1989 a stal se posledním československým a prvním českým prezidentem.“¹⁹²

Narodil se 5. listopadu 1936 v Praze. Pocházel ze známé pražské podnikatelsko-intelektuální rodiny, která byla úzce spjata s kulturním a politickým děním počátku 1. poloviny 20. století. Po dokončení povinné školní docházky „[...] vyvstaly potíže vyplývající z tzv. „třídního původu“ a z jiných „kádrových“ důvodů – při získávání vyššího školního vzdělání nebo při volbě studia či povolání“¹⁹³ V roce 1951 však získal místo chemického laboranta v Praze a zároveň se zapsal k tzv. večernímu studiu Gymnázia ve Štěpánské ulici, kde roku 1954 maturoval; poté studoval ekonomiku dopravy na ČVUT, ale studia nedokončil. Během svých studií debutoval v časopise *Květen* a později publikoval v časopisech *Divadelní noviny*, *Host do domu*, *Literární listy* nebo v časopisu *Tvář*, ve kterém se později stal členem redakční rady.¹⁹⁴

Následně absolvoval základní vojenskou službu, během které začal s amatérským divadlem u vlastního oddílu, a po dokončení pracoval jako jevištní technik nejprve v Divadle ABC a poté v Divadle na Zábradlí.¹⁹⁵

Práce jevištního technika ho však posléze zavedla k funkci dramaturga a současně k práci asistenta režie v Divadle Na Zábradlí, kde byla poprvé v roce 1963 uvedena jeho hra *Zahradní slavnost* a o dva roky později zde měla premiéru hra *Vyrozumění*. Autorsky spolupracoval na několika divadelních hrách či pásmech a jako asistent režie na několika

¹⁹² KOSATÍK, Pavel. *Česká inteligence: od Jaroslava Golla po Magora*. Praha: Mladá fronta, 2011, s. 364.

¹⁹³ PREČNAR, Vilém. 1936–1959 Dětství a mládí. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2017-03-22]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>

¹⁹⁴ PREČNAR, Vilém. 1959–1968 Divadelní a umělecká dráha. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2017-03-22]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>

¹⁹⁵ HORÍNEK, Zdeněk, Libor VODIČKA a Michal PŘIBÁŇ. Václav Havel. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 2011 [cit. 2017-03-20]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=317&hl=havel+>

inscenacích Alfréda Radoka. V té době začal také dálkově studovat dramaturgii na DAMU a byla publikována jeho první kniha *Protokoly*.¹⁹⁶

V roce 1967 pronesl kritický projev na IV. sjezdu československých spisovatelů, díky kterému byl na příkaz Ústředního výboru Komunistické strany Československa odstraněn z kandidátky ústředního výboru Svazu. Rok poté se stal předsedou Klubu nezávislých spisovatelů a členem ústředního výboru spisovatelského svazu.¹⁹⁷

21. srpna 1969 vyšla petice, odsuzující politiku tzv. normalizace, Deset bodů adresovaná vládě ČSSR s ÚV KSČ. Jejimi autory byli Ludvík Vaculík a Václav Havel, který byl poté obviněn z podvracení republiky. Od té doby nesměl veřejně publikovat a jeho dílo bylo zakázáno ve všech knihovnách i veřejných školách.¹⁹⁸

Na jaře roku 1975 poslal Havel dopis tehdejšímu generálnímu tajemníkovi Gustávu Husákovi, v němž kritizoval československou vládu. Téhož roku v listopadu se v Horních Počernicích konala premiéra Havlovy hry *Žebrácká opera*, kterou nastudovalo amatérské ochotnické divadlo Na tahu; toto představení se stalo záminkou pro policejní akci proti autorovi, hercům i divákům. Týž rok také Havel založil samizdatovou *Edici Expedice*.¹⁹⁹

V roce 1977 byl spoluzakladatelem a jedním z mluvčích *Charty 77*. Za tuto činnost byl Havel odsouzen, přesto však hnutí dále aktivně pokračovalo. O rok později spoluzaložil a stal se mluvčím Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Za tuto činnost byl Havel opět vězněn a v té době začal psát dopisy své manželce Olze, které byly v roce 1983 vydány formou samizdatu pod názvem *Dopisy Olze*. Po propuštění z vězení (ze zdravotních důvodů) začal působit jako člen redakční rady samizdatového časopisu *O divadle* a byl jedním z iniciátorů vydávání samizdatových *Lidových novin*.²⁰⁰

V listopadu roku 1988 se stal členem ustaveného Československého helsinského výboru. V lednu 1989 během tzv. Palachova týdne byl Havel opět zatčen; po propuštění inicioval petici *Několik vět* a téhož roku se stal spoluautorem úvodního prohlášení

¹⁹⁶ PREČNAR, Vilém. 1959–1968 Divadelní a umělecká dráha. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2017-03-22]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ PREČNAR, Vilém. 1969–1976 Politická normalizace a perzekuce. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2017-03-22]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>

¹⁹⁹ Uvedení hry bylo oznámeno na Rádiu Svobodná Evropa. (PREČNAR, Vilém. 1969–1976 Politická normalizace a perzekuce. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2017-03-22]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>)

²⁰⁰ PREČNAR, Vilém. 1977–1988 Charta 77 a VONS. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2017-03-22]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>

Občanského fóra, jehož se stal vedoucí osobností. V prosinci 1989 byl Havel Federálním shromážděním zvolen prezidentem Československé socialistické republiky²⁰¹ a v roce 1990 byl zvolen znovu. Po neúspěšných jednáních ohledně udržení společného československého státu, podává Václav Havel v roce 1992 demisi a od roku 1993 do roku 2003 byl prezidentem České republiky.²⁰² Po odchodu z prezidentské funkce se vrací zpět k divadlu a literatuře.

Václav Havel, jako dramatik, disident a prezident, byl oceněn mnoha vyznamenáními, řády, cenami i čestnými doktoráty. Je nositelem Velkého kříže Řádu čestné legie, Prezidentské medaile svobody a Řádu Bílého lva, Ceny Jana Palacha, Ceny Erasma Rotterdamského, Vestfálské mírové ceny či Německé národní ceny. Havlův přínos divadlu byl třikrát oceněn udělením Ceny Obie, dále je Havel mj. nositelem Ceny Thálie, Ceny Jaroslava Seiferta, Ceny Karla Čapka, Ceny Alfréda Radoka a Ceny Franze Kafky.²⁰³

5.1 Dopisy Olze – analýza díla

„Václav Havel proměnil dopisy manželce ve filosofický traktát o hlubším rozměru vězeňské zkušenosti, o niterném prožitku tajemného řádu světa a o pocitu odpovědnosti, jež plyne z tohoto prožitku. Dopisy Olze črtají filosofickou etiku odpovědnosti pro vězení, pro disent – a obecněji pro dobu a společnost neetickou a neodpovědnou.“²⁰⁴ (Martin C. Putna)

Dopisy Václava Havla z vězení uveřejněné v souboru *Dopisy Olze* (1983) jsou vymezeny daty 4. června 1979 až 4. září 1982 a jde o 144 dopisů. Z těchto 144 dopisů tu nenajdeme všechny a ani je všechny nenajdeme v původním

²⁰¹ Pozn. název státu se během mandátu měnil: Československá socialistická republika (do 29. 3. 1990), Československá federativní republika (29. 3. - 23. 4. 1990), Česká a Slovenská Federativní Republika (23. 4. 1990 - 31. 12. 1992) (PREČNAR, Vilém. 1990–1992 Prezident ČSFR. In: Knihovna Václava Havla [online]. [cit. 2017-06-22]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>)

²⁰² HORÍNEK, Zdeněk, Libor VODIČKA a Michal PŘIBÁŇ. Václav Havel. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. 2011 [cit. 2017-03-20]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=317&hl=havel+>

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Tvůrčí skupina literárně-dramatické tvorby. Dopisy Olze, dopisy od Olgy aneb Ivane, je to opravdu tak? In: *Český Rozhlas Vltava* [online]. 2013 [cit. 2017-07-08]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/dopisy-olze-dopisy-od-olgy-aneb-ivane-je-to-opravdu-tak--1232729

rozsahu.²⁰⁵ Soubor je rozdělen do tří kapitol, přičemž ta první (dopisy č. 1–128) obsahuje dopisy z vyšetřovací vazby v Ruzyni a z výkonu trestu v Heřmanicích a v Plzni-Borech (červen 1979–květen 1982), druhá část (dopisy č. 129–144) jsou dopisy z výkonu trestu v Plzni-Borech a třetí přibližuje realie, tedy informace o zatčení a procesu a vlastní obhajobu.

Původní snaha pisatele je ovlivňována úvahou o tom, co projde cenzurou, dále tím, co chce autor sdělit o sobě a také starostí o nejrůznější zdánlivé banality.²⁰⁶ Václav Havel využíval svých dopisů jako jediné možnosti intelektuálního pohybu a kontaktu s vnějším světem.²⁰⁷ Okolnosti a místo vzniku tohoto souboru, stejně jako tomu bylo u Ivana Martina Jirouse, jsou velmi specifické. Texty, které zde nalzáme, nejsou původně koncipovány jako sbírka, ale jako samostatné dopisy z Havlova věznění, které ale postupně vytvořily jakousi „filozofickou“ syntézu o základních věcech života. Václav Havel ke vzniku dopisů dodává:

„Člověk je tam [ve vězení] ze samé podstaty věci nucen trochu víc přemýšlet o sobě samém, o smyslu svého počínání, o různých otázkách vlastního bytí [...]. Samozřejmě jsem časem začal myslet trochu dopředu, pokoušel se sprádat své úvahy v určitých tematických cyklech [a] proplétat navzájem motivy těchto cyklů [...]. Od počátku nám bylo jasné, že naše dopisy kolují mezi přáteli [...]; sepisované dopisy jsou brány jako literární fakta a jako zprávy světu o stavu našeho ducha. Odtud byl už krok k tomu, abych je začal jako knihu přímo koncipovat.“²⁰⁸

5.1.1 Komunikativní funkce

Primární funkcí kteréhokoli dopisu (soukromého, nebo veřejného) je komunikace. Havlovy *Dopisy Olze* (1983) jsou jakýmsi smíšením dopisů soukromých i veřejných (veřejných z důvodů, které jsou zmíněny již výše). I když byly dopisy primárně

²⁰⁵ Editoři tohoto souboru eliminovaly některé dopisy buď proto, že jsou opakování některých informací a dotazů převážně praktických a informativních z jiných dopisů, nebo proto, že úvahy, jež obsahují, jsou v jiných dopisech živější a souhrnnější. Stejný důvod vedl editory i ke zkracování některých dopisů. (HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 389.)

²⁰⁶ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 391.

²⁰⁷ Tvůrčí skupina literárně-dramatické tvorby. *Dopisy Olze, dopisy od Olgy aneb Ivane, je to opravdu tak?* In: *Český Rozhlas Vltava* [online]. 2013 [cit. 2017-07-08]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/dopisy-olze-dopisy-od-olgy-aneb-ivane-je-to-opravdu-tak--1232729

²⁰⁸ HVÍŽDALA, Karel a Václav HAVEL. Václav Havel: Dálkový výslech. In: GUNTORÁD, Jiří a Petr UHL. *O československém vězeňství: Sborník Charty77*. Praha: Orbis, 1990, s. 77–78.

adresované Havlově manželce Olze, jsou v nich oslovení i adresáti jiní. Olga však byla vždy první, která je měla možnost číst a poté Havlova poselství šířit dál mezi své přátele.

Úplně první dopis z vyšetřovací vazby v Ruzyni datován 4. červnem 1979 začíná oslovením „*Milý otče, milý Puzuku*²⁰⁹, *milá Květo, [...], Milá Olgo, [...]*“²¹⁰ všechny ostatní zbylé dopisy jen oslovením „*Milá Olgo, [...]*“ (i v případě, že dopis nebyl primárně Olze určen). V některých dopisech Havel svou ženu oslovuje expresivněji – Bručouně „*Měj se hezky, Bručouně, [...]*“.²¹¹ Sám Václav Havel se pod dopisy podepisuje buď jako Vašek „*Libe Tě Vašek*“²¹², nebo jen *V.* „*Ahoj, V.*“²¹³ Jeden z dopisů je Havlem podepsán zelenou barvou s poznámkou, že „*zelená je barva naděje.*“²¹⁴

Ve vztahu ke komunikačnímu partnerovi, v tomto případě se jedná o manželku Olgu – tedy o osobu blízkou – se objevuje zdvořilostní tykání „*Dneska se mi o Tobě zdálo!*“²¹⁵, „*[...] ale po Tvé návštěvě ze mě všechny nervozita spadla [...]*“²¹⁶, „*Dodnes nevím, jestli Ti došly mé dopisy [...]*“²¹⁷, „*[...] jímž vyjadřuje úctu a ctí nárok druhé strany na společenské uznání.*“²¹⁸

Havlovy dopisy jsou zpočátku, z důvodu vnitřního řádu věznice, spíše informativní a zmiňují se o běžných věcech a také každodenní banality ho zajímají. Svou ženu se snaží i úkolovat a instruovat k různým úkonům (musela teď sama zajišťovat věci, které by jinak řešil Havel) např. jak vypnout vodu na Hrádečku „*Abych nezapomněl: voda se na Hrádečku vypíná takto: 1) vypneš vodárnu, buď zmáčknutím červeného čudlíku na stykači nebo trojpojistkou, u níž je vyryto (slabě) „vodárna“; 2) otevřeš kohoutek u trubky [...]*“²¹⁹ a tak podobně. Simuluje tak spoluúčast na věcech mimo vězení.

Veškeré dopisy jsou protkané velice silnými emotivními pasážemi:

„*Minule jsem Ti potvrzoval příjem Tvého prvního dopisu, od té doby mi došly další dva. První z nich mne moc potěšil a dal mi mimo jiné chuť do psaní (psalás v něm o*

²⁰⁹ Puzuk je skautská přezdívka Václavova mladšího bratra Ivana M. Havla; jedná se o zkomoleninu slova *prcek*. (*Chrobák a Puzuk*, In: Knihovna Václava Havla [online]. 23. 4. 2015 [cit. 2017-07-12]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10000000166-knihovna-vaclava-havla/dily/>

²¹⁰ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 11.

²¹¹ Tamtéž, s. 45.

²¹² Tamtéž, s. 45.

²¹³ Tamtéž, s. 55.

²¹⁴ Tamtéž, s. 54.

²¹⁵ Tamtéž, s. 18.

²¹⁶ Tamtéž, s. 21.

²¹⁷ Tamtéž, s. 46.

²¹⁸ JURMAN, Alexander. Pronominální oslovení (tykání a vykání) v současné češtině. In: *Slovo a slovesnost* [online]. 2001 [cit. 2017-07-13]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4023>

²¹⁹ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 22.

*tom, jak jste si četli mé hry). Moc za něj děkuju! Za to ten druhý (celkem třetí) mne trochu zneklidnil: psalas, že mi neposíláš pusu – prý vím proč. Nevím proč! Víš ale, že takové věci mi nemůžeš psát – vždyť jsem z toho byl pak tolik dní špatnej. Ty dopisy jsou jediné, co tu člověk má, čte je desetkrát, ze všech stran je promýšlí, z každé maličkosti se raduje nebo naopak se jí trápí a uvědomuje si svou bezmocnost – zkrátka a dobře musíš mi psát milé dopisy!*²²⁰

Jsou v nich znatelné náhlé změny nálad, kdy byl Václav Havel jeden den v depresi a další den zase pozitivně naladěný; stěžuje si např. na to, že nemůže psát: „[t]ady nic nenapišu, to mi je už jasné, prostě to nejde“²²¹, stěžuje si na „užvaněné“ spoluvězně: „[...] kolegové jsou celkem dobří a mají mě rádi, dělají mi však starost tím, že pořád mluví [...]. Někdy to je k zešílení“²²², myslí na to, jaké by to bylo na svobodě: „[...] [l]ituji, že letos nevidím podzimně zbarvené listí na Hrádečku“²²³; „[...] sedím na lavičce ve zdejší mikroparčíku, mám dobrou náladu a zabývám se svou oblíbenou činností, totiž úvahami o tom, co budu dělat, až budu zase na svobodě“²²⁴, přemýšlí nad svou rodinou a svými přáteli, o kterých nic neví a jindy má pouhou radost z toho, že v cele je trochu víc světla nebo že se bude moci jít umýt, radost z toho, že přijde dopis nebo balík s ovocem: „Balík s ovocem byl prima, jablka byla moc dobrá, ba i švestky jsem s chutí snědl. To víš, za pár dní to bylo pryč.“²²⁵. Své ženě ale napsal „[...] [b]udu Ti psát vždycky, jen když budu mít dobrou náladu; budu-li mít deprese, nechám si je pro sebe.“²²⁶, aby ji zbytečně nezatěžoval svými chmurnými náladami.

Velice často se však – a velmi otevřeně – zmiňuje o svých zdravotních problémech „[...] jsem byl dnes u lékaře se svými bolavými hemoroidy a že mi předepsal pět dní na lůžku a teplou vodu na zadek.“²²⁷, náladách (viz kapitola *Téma existencialismu*), víře a naději (viz kapitola *Vztah k víře*) anebo prostě o věcech úplně běžných a banálních.

²²⁰ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 15.

²²¹ Tamtéž, s. 20.

²²² Tamtéž, s. 22.

²²³ Tamtéž, s. 23.

²²⁴ Tamtéž, s. 203.

²²⁵ Tamtéž, s. 21.

²²⁶ Tamtéž, s. 12.

²²⁷ Tamtéž, s. 23.

5.1.2 Textová rovina

„Záhy jsem zjistil, že srozumitelný dopis neprojde, jakous takous šanci na odeslání má jedině dopis, co možná nejkomplicovanější a nejzašmodrchaněji psaný.“²²⁸

Z hlediska textové roviny se dopisy dají rozdělit do dvou částí. Do té jsou zařazeny dopisy č. 1–128 (tedy hlavně dopisy z Ruzyně a Heřmanic) a do druhé dopisy č. 129–144 (dopisy z Plzně-Bory).

Dopisy č. 1–128 by se daly charakterizovat především jako dopisy osobní a také jako dopisy hledání stylu, témat a pohledů, které však byly placeny neustálými nepříjemnostmi, represemi i kázeňskými tresty.

Dopisy 129–144 Havlova série šestnácti dopisů, které byly pokusem o celistvý esej rozvržený do šestnácti pokračování, shrnující, reflektující a uzavírající přemýšlení rozptýlené v celé předchozí korespondenci. Sám Havel v jednom z dopisů (č. 46²²⁹) uvádí, že má dojem, že umí psát jen tři druhy dopisů – úřední dopisy institucím, dopisy jako svobodný a veselý proud pošetilostí a dopisy podobající se jakýmsi mikro-esejům.²³⁰

„Dopisy mluví za sebe havlovskou analytickou schopností, postřehem a někdy až trýznivým úsilím dobrat se pravdy i o sobě v celé její složitosti a v každém dílčím aspektu a detailu.“²³¹

Havel píše své dopisy spisovnou češtinou s občasným použitím češtiny nespisovné nebo cizích slov, a to zejména v anglických názvech nebo slovních spojeních. Často se v nich objevují odkazy k jiným dílům vlastním, např. Havel píše o tom, jak má rozepsaného Fausta²³², ale i dílům jiných autorů, které přímo cituje například J. P. Sartra: *„Peklo jsou ti druzí.“²³³* nebo Franze Kafku: *„Člověk je věčný rebelant.“²³⁴*, A. Dumase: *„Vlidné slovo ve vězení má větší cenu, než nejdražší dar na svobodě.“²³⁵*

V dopisech také Havel zmiňuje velké dramatiky a filozofy Eugène Ionesca, Samuela Becketta, Martina Heideggera nebo Aristotela, různé hudební skupiny: *Bee*

²²⁸ HVÍŽDALA, Karel a Václav HAVEL. Václav Havel: Dálkový výslech. In: GUNTORÁD, Jirí a Petr UHL. *O československém vězeňství: Sborník Charty77*. Praha: Orbis, 1990, s. 78.

²²⁹ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 96.

²³⁰ Tamtéž, s. 96.

²³¹ DIENSTBIER, Jirí: O psaní dopisů. In: HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 384.

²³² HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 12.

²³³ v souvislosti se soužitím vícera osob v malém vězeňském pokoji; Tamtéž, s. 23.

²³⁴ Tamtéž, s. 36.

²³⁵ Tamtéž, s. 54.

Gees, ABBA nebo *Pink Floyd*. Časopisy, noviny a revue té doby: *Divadlo, 100+1, Melodie, Kino, Záběr*. Filmové i divadelní inscenace: *Rudá záře nad Kladnem, Prodaná nevěsta*, polský film *Con amore, Cikáni jdou do nebe, Mladík a lev*, Kachyňův film *Setkání v červenci, Léto s kovbojem* a televizní pořady seriály: *Kabaret U dobré pohody, Dietlovy seriály, Televarieté* nebo *Křeslo pro hosta*.

Postupně nás v dopisech také seznamuje se svým seznamem četby – tedy knihami, které během svého věznění četl. Často také odkazuje ke svým předchozím dopisům anebo dopisům, které dostal od někoho jiného.

Havel v dopisech zmiňuje i své kolegy a přátele. Například Miloše Formana, Milana Hlavsu, Pavla Landovského (v dopisech jako Landřák²³⁶), Ivana Martina Jirouse (v dopisech jako Magor²³⁷), Josefa Topola, Jáchyma Topola, Vlastu Chramostovou a mnoho dalších. Některé osoby označuje pouze iniciálami nebo jakousi zkratkou, např.: „*Ing. E. můžeš zatelefonovat (nebo T. – ať mu brnkne)*“²³⁸, „*dr. Sek., Jitka V., A.*“²³⁹, „*pozdravuj Q a kluky*“²⁴⁰, některá jména jsou občas celá psaná velkými písmeny.

Jinak mají všechny Havlovy dopisy veškeré korespondenční náležitosti osobního, tedy neformálního, dopisu a obsahují tyto části: místo a datum, kdy byl dopis napsán, oslovení adresáta, vlastní text osobního dopisu, který je rozdělen do několika odstavců, někdy i očíslovaných úkolů, úvah nebo myšlenek, rozloučení, popř. dovětky neboli postskripta a podpis autora dopisu.

5.1.3 Téma existencialismu

*„Jakýsi zlom to odsouzení přeci jen tedy znamenalo, ocitl jsem se v radikálně nové existenciální situaci, v níž jsem se teprve musel nějak zabydlit; to znamená najít si úplně novou strukturu hodnot a novou perspektivu na všechno, jiné naděje, jiné cíle, jiné zájmy, jiné radosti; vytvořit si nové pojetí času a vůbec novou koncepci života.“*²⁴¹

Havel měl zejména po svém zatčení mnoho času na přemýšlení a tím vyvstávaly i otázky lidské existence a samotného bytí člověka, lidské identity a lidské odpovědnosti,

²³⁶ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 16.

²³⁷ Tamtéž, s. 27.

²³⁸ Tamtéž, s. 23.

²³⁹ Tamtéž, s. 29.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 35.

²⁴¹ Tamtéž, s. 30.

která, je spíše než na společnost, vázána na individuum. Sám Havel v dopisech uvádí, že: „[e]xistencialismus, a tudíž i fenomenologie patřily k tomu, co [ho] od útlého mládí nejmíc z filozofické literatury dráždilo a přitahovalo.“²⁴²

Pro Havla je klíčem lidské existence míra a druh lidské identity; a pro zmapování lidské identity je důležitá otázka lidské odpovědnosti.²⁴³ Osobní existenciální rovinu vysvětluje Havel tím, že se veškeré počínání člověka vztahuje k čemusi mimo sebe, v určitém prostoru a určitém časovém horizontu, a i věci nicotné a věci, které se vztahují například k osobním potřebám, se nám ukazují v daleko větší hloubce a mají v sobě skryto to „vztahování se“ – „[...] i když si tu například popijím svůj obligátní čaj a pokouším se navodit si co nejharmoničtější vnitřní naladění, nedělám to [...] jen sám pro sebe, [...] [ale] pro někoho a pro něco, [...] „veřejnost“, pro soubor nějakých vztahů, hodnot, ideálů, [...] pro jakýsi svůj svět nebo prostě pro svět.“²⁴⁴

Havel v jednom ze svých dopisů píše o *relativní přítomnosti*, tzn. že člověk má schopnost zpřítomnit leccos, co přímo nevidí nebo nevnímá, a tak si může zpřítomnit i nepřítomného člověka. Lidská existence tedy z hlediska prostoru a času přesahuje fyzickou osobu a „[...] zakoušíme ji i tehdy, kdy s jejím nositelem vůbec nejsme ve styku.“²⁴⁵ Člověk (lidská existence) nezaniká, když přejde do jiné místnosti nebo když je uvězněn anebo když na něj všichni zapomenou a ani tehdy, pokud zemře. Lidská osobnost je dle Havla obrazem světa, způsobem bytí světa a výzva světu.²⁴⁶

Otázka bytí a nebytí zakládá podle Havla naši lidskou existenci a záleží pouze na nás, jak si na tuto otázku odpovíme. Způsob, jakým si na tuto otázku odpovíme, zakládá naši osobnost, lidskou identitu a naznačuje nám, kým jsme. Lidská identita je tedy trvalým kontaktem s otázkou, jak být a jak pobývat. Pro Havla je důležitý obsah života, charakter a jeho zakotvení v člověku, význam, váha a kontext – tedy hlubší existenciální souvislosti a pozadí a zejména hledání odpovědi na otázku: „Proč žít?“²⁴⁷ Bytostným znakem „já“ je dle Havlových slov vědomí, vědomí světa, reflexe, sebereflexe a to, že „já“ je a zároveň ví, že je.²⁴⁸

²⁴² Tamtéž, s. 110.

²⁴³ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 134.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 112.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 128.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 127-129.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 197-198.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 318.

„Uvědomil jsem si další zvláštní věc: že tenhle svět [vřezení] má v sobě daleko víc pravdy, než ten svět venku. Věci a lidi se tu vyjevují ve své pravé podobě. Lež a pokrytectví mizí.“²⁴⁹

S tím se pojí i úvahy o pravdě a lidské odpovědnosti, která, dle Havla, má dva póly: *„[...] toho, kdo je odpovědný, a někoho nebo něco, komu nebo čemu je odpovědný.“²⁵⁰* Například pro věřící to může být vztah k Bohu, pro jiné zase vztah člověka k druhým lidem, společnosti a kořeny těchto vztahů můžeme nalézt ve výchově, společenském řádu, tradicích, v pudu sebezáchovy nebo v lásce a obětavosti. Někteří zase vidí jako zdroj lidské odpovědnosti svědomí jakožto součást biologické determinace člověka.²⁵¹ Avšak svou skutečnou odpovědnost, za sebe a k někomu, objevujeme až s *existenciální praxí*,²⁵² svými zkušenostmi, zkouškami i vlastními selháními.

V jednom z dopisů (č. 55²⁵³) Havel myslí na to, jak mu chybí svoboda a normální život a co všechno by dělal, kdyby ho pustili. Představuje si všechny své blízké, hovory s nimi, ale také procházky po Malé Straně, spánek ve své posteli ve svém pyžamu, požívání bifteků v restauracích, návštěvy hospod, galerií, ateliérů kamarádů malířů atd. Píše ale také, že tyto představy postupně slábly a ustupovaly, protože *„[...] kdyby měl člověk několik let pořád myslet na to, kudy a s kým by mohl chodit, co všechno by mohl udělat, co by mohl jíst atd., kdyby byl na svobodě, asi by se z toho zbláznil.“²⁵⁴* Havel toto slábnutí představ nazývá *existenciální sebeobranou*.

S tím se pojí i jedna ze špatných nálad, které Havel ve svých dopisech postupně popisuje, a to je melancholie. Stav melancholie u něj vyvolává většinou – a právě – nějaká vnější okolnost (viz výše), např. kulturní zážitek, televize nebo film, kde člověk může vidět přírodu, stromy, louky, ruch měst a evokuje v člověku všechny známky života venku mimo mříže. Dalšími náladami jsou strach, nervozita nebo úzkost, které pramení v nejistotu, ohrožení, roztěkanost z toho, že nikdy neví, co ho čeká, co se na něj chystá anebo co mu hrozí. Pravým opakem nervozity jsou pro Havla jeho stavy útlumu, apatie, lhostejnosti a rezignace, které považuje za *„[...] nejvážnější způsob lidského pádu do nicoty.“²⁵⁵* Avšak v protikladu k těmto špatným náladám stojí Havlova víra a naděje.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 17.

²⁵⁰ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 134.

²⁵¹ Tamtéž, s. 134.

²⁵² Tamtéž, s. 341.

²⁵³ Tamtéž, s. 118.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 118-119.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 157.

5.1.4 Vztah k víře

„NADĚJE JE DIMENZÍ DUCHA. Není mimo nás, ale v nás. Když ji ztratíš, musíš ji znovu hledat V SOBĚ a v lidech kolem sebe – ne v předmětech nebo eventuálních dějích.“²⁵⁶

Havel často ve svých dopisech píše o naději a víře. Během svého věznění se přiklání k názoru, že nejdůležitější ze všeho je, aby člověk naději a víru neztratil a upozorňuje, že „[...] [k]do tohle ztratí, je sám ztracen.“²⁵⁷ Neznamená to ale otáčet se zády před všemi hrůzami světa – naopak – skutečný svět se vším všudy může vidět pouze ten, kdo naději a víru v sobě nosí.²⁵⁸ Z toho vyplývá, že Havel považuje víru a naději za nejdůležitější složky duševního života lidské existence.

Co je ale skutečná víra pro Václava Havla? Skutečná víra je dle Havla něco nepoměrně hlubšího než optimistické nebo pesimistické emoce. Není závislá na tom, jak se člověku jeví skutečnost, ale důležité je, být skutečnosti otevřen a vidět věci takové, jaké jsou. Člověk bez víry se jen prostě stará o bezbolestné a pohodlné přežití a jinak je mu v podstatě všechno jedno. Víra může přijímat různé konkrétní podoby, např. lidskou náladu, stav, lásku či jinou psychologickou vlastnost – bývá tedy „vírou v něco“ a nezáleží na tom, nakolik a do jaké míry člověk o své víře přemýšlí nebo jestli si ji vůbec uvědomuje.²⁵⁹ Víra je vlastně stav ducha a je pouze lidskou osobní záležitostí. Dle Havla je důležité hledat víru v sebe sama.

²⁵⁶ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983, s. 41.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 130.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 130-131.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 141-142.

Závěr

Cílem práce bylo postihnout, jakým způsobem autoři ve vybraných dílech komunikovali se svými nejbližšími z vězení v době nesvobody z období tzv. normalizace.

Dílo Ivana Martina Jirouse *Magor dětem* (2009) je souborem dopisů „pohádek“ psaných z vězení dvěma konkrétním adresátkám – dcerám Františce a Martě. Na základě toho je patrné, že dětský aspekt je v textech velice zřejmý jak v rovině lexikální, syntaktické, tak v použití vybraných literárních žánrů nebo v explicitnosti vyjadřování.

Dětský prvek v lexikální rovině je pozorovatelný v nadměrném užívání deminutiv anebo v použití nadpřirozených postav a v syntaktické rovině je sledován v užívání jednoduchých, srozumitelných vět, aby je dětský recipient snáze chápal. Výběr literárních žánrů, z hlediska dětských adresátek, byl pro Jirouse zřejmě jasný. Svě dopisy dcerám psal v podobě básní, říkadel a pohádek, které mají převážně komunikativní, ale i výchovný charakter. Psal je také pravděpodobně z toho důvodu, že jim pohádky před spaním nemohl sám číst, protože s nimi nemohl být.

I přesto, že se ve sbírce se objevují netypické motivy pro dětskou literaturu jako např. alkohol, odborná slova, rysy obecné češtiny nebo náboženská tematika, stále se jedná spíše o literaturu pro děti.

Dílo *Dopisy Olze* (1983) od Václava Havla je také sbírkou dopisů psaných z vězení, manželce, Olze Havlové. Protože se jedná čistě o dopisy, mají texty všechny korespondenční náležitosti jako místo a datum, kde byl dopis napsán, oslovení, vlastní text a dovětky, rozloučení a podpis. Dopisy jsou vymezeny daty 4. června 1979 až 4. září 1982 a jde o 144 dopisů, přičemž i v tomto počtu nejsou kompletní a ani je všechny nenajdeme v původním rozsahu kvůli cenzurním zásahům nebo „ztrátám“.

Primární funkcí těchto dopisů (jakožto obecně všech dopisů) je komunikace s vnějším světem, se světem mimo mříže, a především s rodinou a přáteli. *Dopisy Olze* (1983) jsou ale specifické tím, že nejsou pouze osobními dopisy, ale postupně začaly obsahově tvořit jakousi filozofickou syntézu o základních věcech života. Popisuje věci týkající se jak každodenních činností, tak i myšlenek o smyslu života a bytí, o lidské existenci, identitě nebo odpovědnosti. Z banalit se tak dostává až k velkým filozofickým tématům.

Obě díla mají společné to, že se primárně jedná o dopisy adresované svým rodinám. V jednom případě dcerám a v případě druhém manželce a sekundárně „celému světu“. V obou dílech se autoři snaží co nejvíce přiblížit rodině a navodit tak pocit, že jsou s nimi

v bezprostředním kontaktu například tím, že je úkolují, poučují anebo i kárají. Tematicky, ač se to nezdá, jsou si díla velice blízká. Obě díla pojednávají o základních věcech života. Významně však v díle Václava Havla, které pojednává o velkých filozofických tématech jako lidská existence a identita, lidská odpovědnost, smysl bytí a víra. U Jirouse musíme brát v potaz to, že adresáty jsou děti a tato témata jsou jim uzpůsobena.

V *Dopisech Olze* (1983) i ve sbírce *Magor dětem* se objevuje otázka víry, avšak v rozlišných polohách. U Jirouse se jedná o víru v Boha a u Havla o víru v sebe. Tím se dostávám k odlišnostem v analyzovaných sbírkách.

Dílo *Magor dětem* je psáno formou básní, říkadel a pohádek pro děti. Pohádky mají typické pohádkové rysy jako zobrazování nadpřirozených bytostí nebo výletů do fantaskních světů. Dílo *Dopisy Olze* je psáno formou dopisů „esejů“ – jsou tedy, jak jsem již zmínila výše – stylově naprosto odlišné, stejně je tomu i v lexikální rovině. Jirousovy básně a pohádky jsou protkané expresivními výrazy, např. deminutivy, nespisovnými, ale i, pro dětskou tvorbu netypickými, cizími slovy; v případě syntaktické roviny volí jednoduché věty, aby byly pohádky a básně dětem srozumitelnější. Havel zase používá jazyk spisovný a volí rozvitější věty a dlouhá souvětí.

Obě díla tedy vznikla v době, ve které panovala absurdita a zloba, a tak bych ji mohla přirovnat k Jirousovým pohádkám „naruby“. Jak jsem již zmiňovala v úvodu práce, je velmi důležité, abychom naši minulost nezapomínali, připomínali si ji a předávali mladším generacím.

Seznam použité literatury

Primární literatura

HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, červen 1979-září 1982*. Praha: Atlantis, 1983. ISBN 80-7108-009-8.

JIROUS, Ivan Martin. *Magor dětem: 1982-1986*. Praha: Torst, 2009. ISBN 978-80-7215-367-1.

Sekundární literatura

BARTOŇ, David, ONUFEROVÁ, Edita a Terezie POKORNÁ, eds. *Magorova konference: (k dílu I.M. Jirouse)*. Praha: Revolver Revue, 2014. Revolver Revue. ISBN 978-80-87037-62-1.

BERÁNEK, Tomáš. *Generační výpověď českého literárního undergroundu druhé poloviny 20. století*. Brno, 2015. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a knihovnictví. Vedoucí práce Doc. PhDr. Zbyněk Fišer, Ph.D

FORMANOVÁ, Lucie, Jiří GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaných tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-859-9624-3.

GADAMER, Hans-Georg a Jan SOKOL. *Člověk a řeč: (výbor textů)*. Praha: Oikoymenh, 1999. Oikúmené. ISBN 80-860-0576-3.

GRUNTORÁD, Jiří a Petr UHL. *O československém vězeňství: (sborník Charty 77)*. 1990. ISBN 80-235-0009-0.

HANÁKOVÁ, Jitka. *Edice českého samizdatu 1972-1991*. Praha: Národní knihovna České republiky, 1997. ISBN 80-705-0283-5.

HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. 2. vyd. Praha: Galén, c2006. ISBN 80-726-2426-1.

HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany, 1997. ISBN 80-860-2204-8.

JANOŠEK, Pavel a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989: IV. 1969-1989*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1631-7.

KAŠPAR, Oldřich. *Stručný přehled dějin a kultury českých zemí a Slovenska*. Pardubice: Kora, 1997. ISBN 80-85644-17-7.

KOSATÍK, Pavel. *Česká inteligence: [od Jaroslava Golla po Magora]*. Praha: Mladá fronta, 2011. ISBN 978-80-204-2373-3.

KUBOVÁ, Kateřina. *Jazyk a styl undergroundové dětské literatury*. Praha, 2011. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Literární noviny, 1998. ISBN 80-7106-308-8.

MACHALA, Lubomír a Eduard PETRŮ. *Panorama české literatury: Literární dějiny od počátků do současnosti*. Olomouc: Rubico, 1994. ISBN 80-85839-04-0.

MACHALA, Lubomír a kol. *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu: Informatorium pro učitele, studenty i laiky*. Olomouc: Hanácké noviny, 1991.

MENCL, Vojtěch. *Křížovatky 20. století: světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990. ISBN 80-206-0180-5.

MITOSEK, Zofia. *Teorie literatury: Historický přehled*. Brno: Host, 2010. Teoretická knihovna. ISBN 978-80-7294-332-6.

NEZKUSIL, Vladimír a Otakar CHALOUPKA. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976.

NÜNNING, Ansgar, Jiří TRÁVNÍČEK a Jiří HOLÝ, eds. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce - osobnosti - základní pojmy*. Brno: Host, 2006. ISBN 80-729-4170-4.

OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: Příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Maxdorf, 1994. Historia nova. ISBN 80-858-0012-8.

POSSET, Johanna. *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Brno, 1992. ISBN 80-907792-04.

PREČAN, Vilém. *Charta 77 1977-1989: Od morální k demokratické revoluci*. Bratislava: Archa, 1990. ISBN 80-900422-1-X.

PYNSENT, Robert B. *Bití a bytí: česká vězeňská literatura*. Tvar. 1992, 3(47), 8–9.

SZONDI, Peter. *Úvod do literární hermeneutiky: Studijní vydání přednášek*. Brno: Host, 2003. Teoretická knihovna. ISBN 80-7294-094-5.

ŠIDÁK, Pavel. *Vězeňská próza mezi konfesí a apelem*. *Host*, 2007, 23(9). *Host do školy*, 2007, 5, s. 12-15.

ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno: Atlantis, 1990. ISBN 80-710-8002-0.

URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Votobia: Olomouc, 2003. ISBN 80-719-8548-1.

VACÍK, Miloš, ed. *Literatura, vězení, exil: [sborník příspěvků z konference "Literatura ve vězení a exilu – vězení a exil v literatuře", konané 29.2.-2.3.1996 v Praze]*. Praha: Readers International, 1997. ISBN 80-901813-3-3.

VACULÍK, Ludvík. *Dva tisíce slov*. Literární listy. 1968, č. 18(68), s. 1.

ZAHRADNÍČEK, Jan. *Mezi nás prostřena noc--: dopisy z vězení ženě Marii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-172-7.

Internetové zdroje

ČÁSLAVOVÁ, Petra. *EDICE Expedice*. Slovník české literatury po roce 1945 [online]. 2013 [cit. 2017-01-09]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1879&hl=expedice+>

- ČÁSLAVOVÁ, Petra. *EDICE PETLICE*. Slovník české literatury po roce 1945 [online]. 2013 [cit. 2017-01-09]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1721&hl=petlice+>
- Dějiny Československa (1918-1992)* [online]. [cit. 2017-11-09]. Dostupné z: <http://ksv.upol.cz/txt/DejinyCSR.pdf>
- DOKUMENT: Plné znění manifestu Několik vět*. IDNES.cz [online]. 2009 [cit. 2017-11-12]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/dokument-plne-zneni-manifestu-nekolik-vet-fjc/domaci.aspx?c=A090622_223914_domaci_dp
- Dopis pěti komunistických a dělnických stran ústřednímu výboru KSČ. Pražské jaro 1968* [online]. [cit. 2017-11-09]. Dostupné z: <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/715.pdf>
- Dopisy Olze, dopisy od Olgy aneb Ivane, je to opravdu tak? In: *Český Rozhlas Vltava* [online]. 2013 [cit. 2017-07-08]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/dopisy-olze-dopisy-od-olgy-aneb-ivane-je-to-opravdu-tak--1232729
- Hermeneutika. In: *Metodologický rozcestník KFS* [online]. Praha [cit. 2017-03-20]. Dostupné z: <http://film.ff.cuni.cz/rozcestnik/metodika/hermeneutika.pdf>
- Historie.cs, *Perestrojka*. TV, ČT2, 14. 2. 2011. Dostupné také z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/211452801400007/>
- HOŘÍNEK, Zdeněk, Libor VODIČKA a Michal PŘIBÁŇ. Václav Havel. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. 2011 [cit. 2017-03-20]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=317&hl=havel+>
- Chrobák a Puzuk*, In: Knihovna Václava Havla [online]. 23. 4. 2015 [cit. 2017-07-12]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10000000166-knihovna-vaclava-havla/dily/>
- Ivan Martin Jirous. In: *Revolver Revue* [online]. Praha: Revolver Revue [cit. 2017-02-18]. Dostupné z: <http://www.revolverrevue.cz/ivan-martin-jirous>
- JIROUS, Ivan Martin. *ZPRÁVA O TŘETÍM ČESKÉM HUDEBNÍM OBROZENÍ*. In: Moderní dějiny [online]. 2013 [cit. 2017-02-27]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/ivan-m-jirous-zprava-o-tretim-ceskem-hudebnim-obrozeni/>
- JURMAN, Alexander. Pronominální oslovení (tykání a vykání) v současné češtině. In: *Slovo a slovesnost* [online]. 2001 [cit. 2017-07-13]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4023>
- MACHOVEC, Martin. Ivan Martin JIROUS. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 2007 [cit. 2017-02-20]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1038&hl=jirous+>

Milouš Jakeš – mimořádné vystoupení v tv 1989. In: Youtube [online]. 21. 10. 2007 [cit. 2017-11-16]. Dostupné z:

<https://www.youtube.com/watch?v=HsqDFJoYA8E>

MLEJNEK, Josef. Ivan Martin Jirous: Zmoudření dona Magora. In: *Týdeník Rozhlas* [online]. 2005 [cit. 2017-07-07]. Dostupné z:

<http://www.radioservis-as.cz/archiv05/2305/23titul.htm>

NĚMEC, Václav. *60. léta v Československu, Pražské jaro 1968*. Dějepis.com [online]. [cit. 2017-11-06]. Dostupné z:

<http://www.dejepis.com/ucebnice/60-leta-v-ceskoslovensku-prazske-jaro-1968/>

Prameny k historii českého undergroundu. In: Ústav pro studium totalitních režimů [online]. Praha, 2008 [cit. 2017-02-29]. Dostupné z:

<http://www.ustrcr.cz/cs/cyklus-verejnych-historickyh-seminaru-2008#s081204>

PREČNAR, Vilém. 1959–1968 Divadelní a umělecká dráha. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2017-03-22]. Dostupné z:

<http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>

PREČNAR, Vilém. 1969–1976 Politická normalizace a perzekuce. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2017-03-22]. Dostupné z:

<http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>

PREČNAR, Vilém. 1977–1988 Charta 77 a VONS. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2017-03-22]. Dostupné z:

<http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>

PREČNAR, Vilém. 1990–1992 Prezident ČSFR. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2017-06-22]. Dostupné z:

<http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/zivotopis/1936-1959>

Stanovisko Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu k jednání s předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem. Demokratická revoluce 1989 [online]. [cit. 2017-11-18]. Dostupné z:

<http://www.89.usd.cas.cz/cs/dokumenty.html>

STRAŠÍKOVÁ, Lucie. *Moskevský protokol pohřbil všechny naděje*. Česká televize [online]. 2009 [cit. 2017-11-07]. Dostupné z:

<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/archiv/1446155-moskevsky-protokol-pohrbil->

[vsechny-nadeje](http://www.ceskatelevize.cz/ct24/archiv/1446155-moskevsky-protokol-pohrbil-vsechny-nadeje)

STRAŠÍKOVÁ, Lucie. *Několik vět: Když to podepsala Zagorová, tak já taky*. Česká televize [online]. 2014 [cit. 2017-11-12]. Dostupné z:

<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1028178-nekolik-vet-kdyz-podepsala->

[zagorova-tak-ja-taky](http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1028178-nekolik-vet-kdyz-podepsala-zagorova-tak-ja-taky)